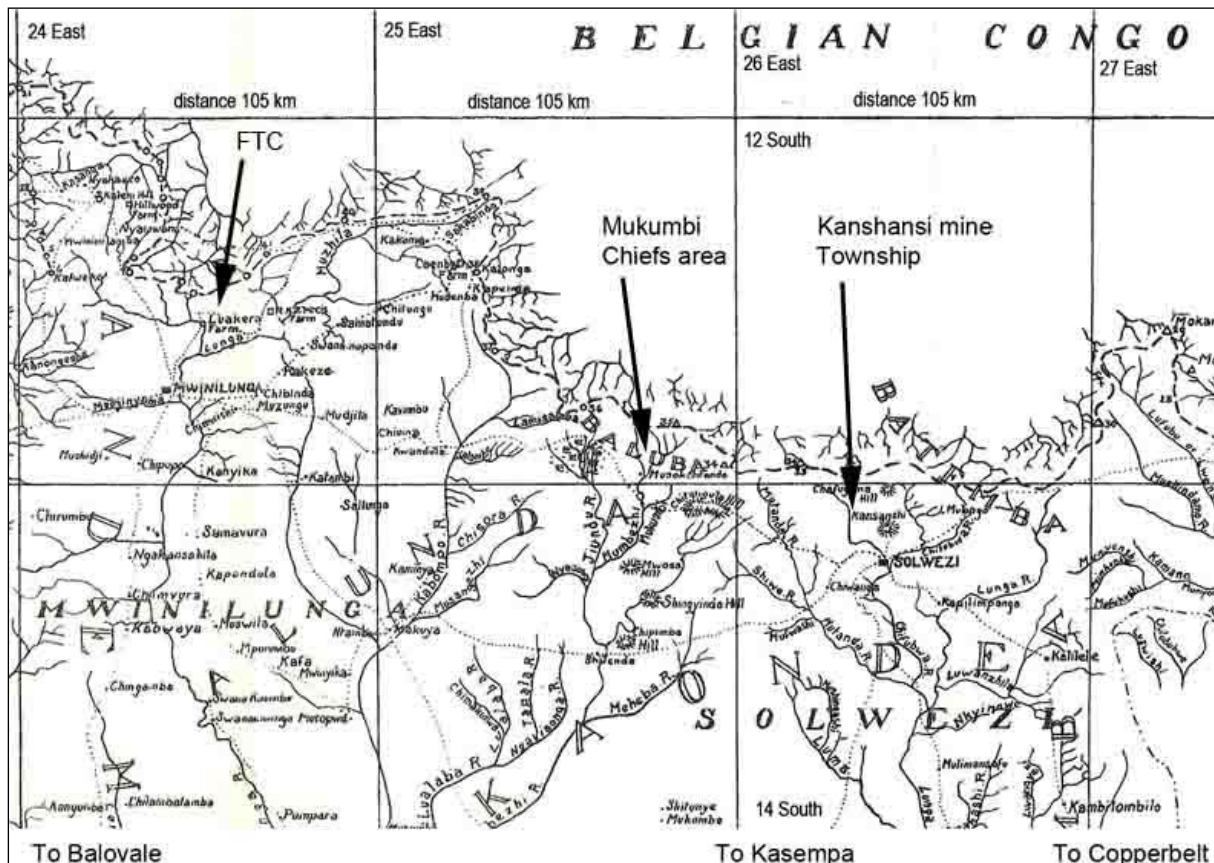

1.0. In de caravan.

Daar zat ik dan. In een kampeer vouwstoeltje met armleuningen, onder een zelfgemaakt gras afdak en voor een eenpersoons caravan ergens midden in de dichte savannebossen van Mukumbi. Dat is twee uur rijden ten westen van het dorpje Solwezi in de North-West provincie in Zambia. Aan een paal van het afdakje hangt een Coleman petroleumvergasser lamp en aan een andere een ouderwetse stormlamp; klaar voor als het donker wordt. Aan een derde paal een bos bananen voor wanneer ik trek krijg, en aan een vierde paal hangt een kapmes en mijn safarihoed. De Mukumbi afslag is 100 km oftewel een paar uur rijden in een Landrover over een zeer brede, wasbord hobbelige en roodstoffige *dirtroad*. Daarna nog een half uurtje over een zijweggetje dat je niet zou opvallen als je niet wist waar dat begon. Echte dichte rimboe was het nu ook weer niet want je kon een beetje tussen de bomen doorkijken en ook best wel redelijk er tussendoor lopen. Er was altijd wel ergens een dorpje in de buurt, meestal bestaande uit een dozijn leem en grashutten die tezamen tot een enkele samengestelde familie behoorde.

Figuur 1. Part of the North-West province in Zambia. Vanaf Solwezi is het twee tot drie uur rijden naar het oosten, Chingola, de eerste plaats in de Copperbelt waar sommige inkopen gedaan konden worden.

Het Farm Training Centrum (FTC) in Mwinilunga was slechts een van de vijf FTCs die gebouwd moesten worden.

De families wonen met drie of vier generaties samen in hun mini-dorpje, een keurig schoongeveegde ruimte rondom, met in het centrum een praat- en vergaderhut, waar elke avond dan een tiental oudere dorpingen rond het vuur zaten en de zaken van de dag, de toekomst en het verleden bespraken, of waar de dorpsoudste de geschiedenis van hun stam en familie verhaalde. En ik zat dan in mijn caravan; wat deed ik daar?

Direct na de tweede wereldoorlog, naar aanleiding van het Marshallplan en de ideeën van Truman, en met het oprichten van de VN in 1949, ontstaat het idee voor ontwikkelingshulp voor de ten achtergestelde landen en bevolkingsgroepen. Dat wil zeggen ten achtergesteld in vergelijking met de steeds welvarender wordende USA en West-Europa. 'Onderontwikkelde landen' heetten ze, en daarmee werd hoofdzakelijk Afrika bedoeld. Gedurende de jaren negentienvijftig komt het organiseren van ontwikkelingshulp nog niet echt uit de verf, wel was er wat missiewerk.¹

¹ De missie, Anglicaans (Engels) en Rooms-katholiek, richtten missiehospitaal op om door middel van betere gezondheidszorg de bevolking te bekeren, waarbij geboorten dan automatisch tot de kerkgemeenschap kwam te behoren. Vervolgens kwamen de missie lagere scholen. Beiden een effectieve manier om nieuwe volgelingen te krijgen.

Pas na 1960 wordt de ontwikkelingshulp beter gestructureerd en wordt er strategisch nagedacht over het verschil tussen missie, liefdadigheid en ontwikkeling. Twee jaar nadat in 1961 onder president Kennedy het Amerikaanse Peace Corps was opgericht, werd dit model overgenomen in Europa. In Nederland komt er in 1963 een staatssecretariaat voor ontwikkelingshulp. In Nederland werd als onderdeel van het Ministerie van Buitenlandse Zaken de Stichting Nederlandse Vrijwilligers opgericht, het SNV. In 1965 kwam er zelfs een Nederlandse minister voor ontwikkelingshulp (zonder portefeuille, maar wel met fondsen).

Een van de nieuwe maatregelen was dat je twee jaar ontwikkelingshulp kon doen als plaatsvervangende voor militaire dienst. Vanwege mijn technische opleiding zou ik sowieso al wat langer in dienst moeten dan de standaard 18 maanden, dus 24 maanden ontwikkelingshulp leek een interessant alternatief. Er was een opening voor Peru, iets bouwkundig, dus ik begon alvast met Spaans leren.

Mijn ouders hadden de tweede wereldoorlog overleefd, maar hun verhalen animeerde me niet om in het leger te gaan. Met de verbetering van het oorlogsmaterieel en de oost-west wapenwedloop zag het er naar uit dat oorlogen steeds meer fysieke en economische slachtoffers gaan opleveren en nauwelijks iets konden bijdragen aan de oplossing van de onderliggende problematiek van economische ongelijkheid. En dan had je de zich steeds uitbreidende Vietnamoorlog, een schier eindeloze strijd tussen kapitalistische en communistische ideologieën en van elkaar vervreemde volken, waar steeds meer soldaten en burgers sneuvelden, en ook niet tot een oplossing kwam. Het alternatief van hulpverlening was wellicht positiever.

Figuur 2. Traditionele dansen om kwade geesten te verdrijven bij elke gelegenheid.

In het Tropen Instituut in Amsterdam begon een intensieve vooropleiding van drie maanden met acculturatie en medische informatie over allerlei ziektes waar je nog nooit van gehoord had. Hoe je die ziektes kon oplopen en voorkomen, praktische informatie omtrent voedselgewassen en eten, geestelijke en lichamelijke gezondheid, en sociale communicatie waren onderdelen van het programma. Met een honderdtal schoolverlaters waaronder, bosbouwers, veetelers, tropische landbouwers, bodemdeskundigen en sociologen, maar ook meisjes met wat ervaring in de verpleging, vroedvrouwen, etc., werden we klaargestoomd voor het grote avontuur in het verre, onbekende land. Met een opvoeding van elke dag groente, vlees en aardappelen maar vrijdags vis, en een boterham met pindaas voor de lunch, leerden we nu termieten poffen, rupsen eten, zoete aardappelen stoven en plataan frituren.

In het begin van de cursus werd ik echter omgeboekt van Peru naar Zambia, want daar was ik blijkbaar meer nodig voor een nieuw programma over meerdimensionale overheidsplanning.

Zambia, oké, maar waar ligt dat eigenlijk, ik moest het op de kaart opzoeken, en wat is meerdimensionale overheidsplanning precies? Gelukkig was er een boekje over hoe ze dat in Suriname hadden gedaan, maar daar was een ambtenarenapparaat en werd het vanuit de hoofdstad Paramaribo aangestuurd. Dat programma in de Noordwest provincie van Zambia met de zegen van *Town en Country Planning* 1000 km verderop in de hoofdstad Lusaka. Het kleinschalige programmaatje in de Noordwest provincie liep al een jaar en het kleine team had een bouwkundige of architect nodig. Goed,... ik zat dus nu in de *bush*, in Engels sprekend Zambia, maar hier sprak de bevolking hoofdzakelijk Bemba en Kaonde talen.

Tijdens de drie maanden voorbereidingscursus in het Tropen Instituut gingen we naar een trainingskamp in Zeeland, voor wat frisse lucht en buitenactiviteiten, saamhorigheid en teambuilding. Daar leerde ik een les die me sindsdien is bijgebleven. De cursusleiding had een activiteit bedacht om een toren te bouwen van rondhout palen. Verschillende teams, een berg palen, een paar zagen, grote houtboren, bouten en moeren, touwen en nog zowat, was beschikbaar. Het idee was dat elke groep een toren moest bouwen van de gegeven onderdelen en dat door teamwerk moest realiseren. Waarschijnlijk omdat ik de enige was met een bouwkunde opleiding keken ze mij aan voor een oplossing. Twee rechthoeken met diagonalen maken, rechtop zetten, bovenaan verbinden, en nog twee diagonalen vastmaken tegen het omvallen, en daarop weer zo'n blok met twee rechthoeken en diagonalen. Mijn aanvullende gedachte was dat als je nu op regelmatige afstanden gaten boort, zo om de 30 cm, dan kan je de palen samenstellen en verschillende maten driehoeken en rechthoeken maken. Andere kampbewoners kunnen de palen dan gebruiken om andersoortige constructies te maken, vooral als je de 30 cm module aanhoudt. Dus iedereen braaf gaten boren.

Totdat iemand, die zich in het zweet werkte, doorhad dat dit helemaal onzin was. We moesten alleen een toren voor onszelf bouwen en hadden niets te maken met wat de kampleiding later met die hoop palen deed. Het vele extra werk om de lange palen om de 30 cm te perforeren was helemaal niet nodig, en vertraagde slechts het beoogde resultaat. Die opmerking was volkomen correct en ik verbaasde mijzelf erover dat mijn aanvullende opmerking om een 'modulair gaten systeem' te maken eerst meteen werd geaccepteerd. Men ging er blijkbaar van uit dat als een technicus met veel autoriteit iets beweert, dat het dan een uitgemaakte zaak is en kritiekloos kan worden opgevolgd. Een 'modulair systeem' waren nieuwe woorden, en dus nogal indrukwekkend. Ook, om te proberen verder vooruit te kijken naar wat andere mensen na je gaan doen of eventueel zouden kunnen gaan doen met een product, is niet zo zinvol. Die toekomstige personen kunnen zelf ook wat bedenken, wellicht hebben ze weer hele andere behoeften en misschien stoken ze het hout wel op om warm te blijven. Ergo: "Probeer niet vooruit te denken en handelen voor mensen die je niet kent en hun opdracht niet weet".

Figuur 3. Communicatie met de voorouders was een erg belangrijk culturelement.

Ik moest er dus voor oppassen dat ik, met een voor de gewone burger onbegrijpelijk technisch argument, iets verkoop waarmee die burger onnodig op kosten/tijd wordt gejaagd of iets krijgt wat later niet meer naar eigen wensen kon worden aangepast. Wat ik me ook van deze activiteit realiseerde was dat je beter even wat langer overleg kan plegen, voordat je zo snel mogelijk aan het werk gaat; twee lessen waar ik in mijn verdere werk terdege rekening moest houden.

De kleine caravan als ‘instant hut op wielen’ was trouwens wel erg handig, en eigenlijk een lumineus idee van het SNV-management, want een ander soort accommodatie dan de lokale leem en gras hut was er niet. Er zat een koelkastje in die op parafine werkte en voor de ramen zat muskietengaas, niet onbelangrijk. Een eindje verderop hadden we een nette latrine gegraven. In de bush was niet zomaar een lege woning beschikbaar terwijl in de meeste dorpen geen latrine aanwezig was; de bush was ruim genoeg.

In de kleine dorpjes waren alleen hutten die leeg stonden vanwege het overlijden van de bewoner, of net klaar waren voor een aanstaande bruid. Het was gebruikelijk dat een hut van een overledene niet meer werd onderhouden en daardoor in een nat seizoen totaal verviel ten gevolge van de regen en termieten. Ook zou je dan feitelijk samen met die ene familie van dat dorpje wonen, eigenlijk in hun “huis”, en de plaats innemen van de overledene; niet bepaald wenselijk of handig, ook al omdat we (nog) geen Bemba spraken, en de dorpingen geen Engels.

Mijn caravan, en die van de andere drie vrijwilligers aan het project, stonden dan ook niet naast een dorp, maar een flink eind verder op aan de rand van de *dambo*, het gasland dat in het regenseizoen onder water staat. Omdat de caravan op pootjes stond was het redelijk slangen en mieren veilig, en het was ook muggendicht, zodat je rustig kon slapen. Na een poosje zat binnen wel een gekko die jacht maakte op de mini-insecten zoals de fruitvliegjes die zich 's nachts tegen het muggengaas aan verzamelden. Gekko's zijn lieve beestjes en sindsdien had ik een zwak voor ze; het fascineerde me zoals ze moeiteloos over de gladde formica wanden en het plafond wriggelden. In het petroleum gestookt koelkastje, kon ik wat boodschappen mierenvrij bewaren zoals melkpoeder, boter en soms wat tomaten. Een keer per week moest je met een scheermesje de brandersok recht snijden, een precies werkje, want als je het niet goed deed dan walmde de brander en koelde het mechanisme niet goed. Een gaskomfoortje was het toppunt van luxe, en met een 14 kg gasfles deed ik meer dan twee maanden.

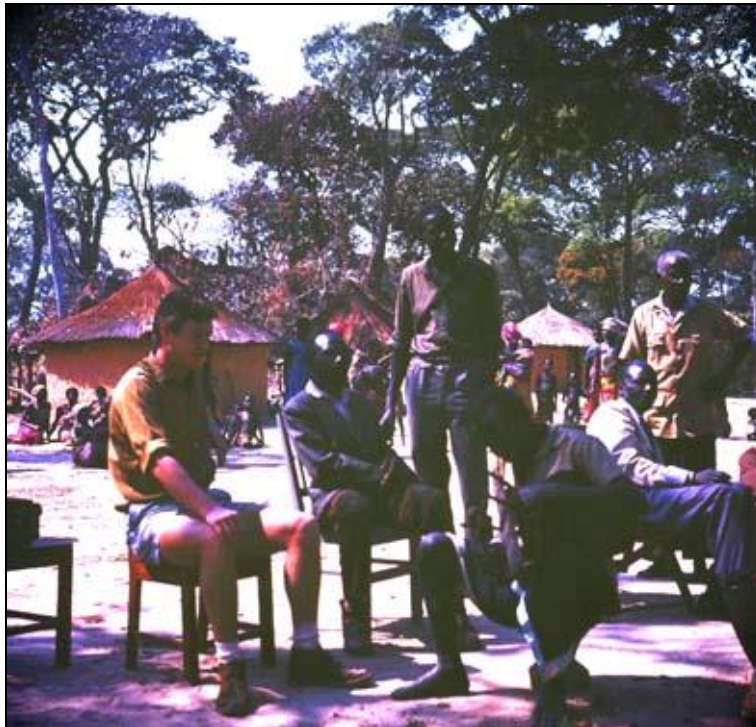
Overall in het bos waren immense mierenhopen. Zo noemden we die eerst, maar het waren termietenheuvels, sommigen waren wel vijf meter hoog. Op een van die heuvels had ik mijn watertank gezet, en een douche half in de heuvel uitgegraven. Een dorping was gecontracteerd voor het aanzienlijke bedrag van tien Gulden per maand (of zoiets) om de watertank te vullen, en ook die van de andere team leden. In de termen van O.B.Bommel werd hij de ‘watersleet’ genoemd, later de water- en vuursleet toen we in de winter warm douchewater wilden hebben. Dat inkomen was zo groot dat hij zich een extra huis en vrouw aanschafte en meer aanzien in het dorp kreeg. Helaas liep dat niet goed af want die vrouw was al blijkbaar van een ander en na wat toestanden kregen we een andere ‘water- en vuursleet’ van de Chief.

Figuur 4. In het grootste dorp in de omgeving is de residentie van de Chief Mukumbi.

*Hier worden maandelijks vergaderingen belegd om van alles te bespreken.
De foto is helaas een beetje beschadigd.*

De termietenheuvel heeft brede basis met op verschillende plaatsen een verse schacht of schoorsteen waar de termieten nog dagelijks een stukje aanbouwd. Hoe groter de kolonie, hoe meer groeipunten. Wanneer je in de top van een verse kegel keek zag je een gat dat tot diep naar beneden in de heuvel ging. Vochtige warme lucht stijgt op uit het gat, het resultaat van een vochtige en broeierige schimmel kweekkamers diep onder de grond. Daar wordt het hout en blad wat ze verzamelen omgezet in eetbare pulp door een gistingsproces. Met behulp van een meterslange grasspriet kan je dan in zo'n schoorsteen hengelen. Binnen enkele ogenblikken zitten er dan tientallen dikke witte termieten aan die je op die manier kan verzamelen om te poffen². Je kon ze ook zo opeten, maar je moest wel uitkijken dat je de grotere vechtermieten niet beetpakte. De veel grotere soldaten termieten kwamen er pas na enkele ogenblikken bij. Als die in je vel beten, dan lieten ze niet meer los en bleven knijpen tot ze zelf doodgingen. Dorpelingen gebruikte ze om sneetjes in de huid dicht te klemmen, een soort levende nietjes. De enige manier om ze los te maken was eerst het lijf eraf trekken en dan de kop. Vlak na het begin van het regenseizoen komen er 'rookpluimen' vliegende termieten uit de schachten die 's avonds als wolkjes om de Coleman heen zwermde tot ze hun vleugels verloren. Toen heb ik een paar keer termieten popcorn gegeten, heel lekker en ook nog voedzaam.

Figuur 5. Auteur links met op de voorgrond een muzikant met gitaar instrument

1.1. Na de Onafhankelijkheid

Met het uitzicht op de groene bomen, overal om je heen en half boven je, met daaronder struiken en gras, in hun vele gradaties groen, met hier en daar een klein wit of geel of zachtroze bloemetje er tussen,..... dan wordt je helemaal rustig. De zon filtert door het groene bladerdak en over de grond loopt een lange knisperende colonne legermieren, een paar voorop, dan vijf tot tien mieren breed en een staart van minstens vijf meter lang; voeten optillen en even in de gaten houden dat ze de niet weg naar binnen in mijn caravan vinden, want dan is het leed niet te overzien. Er gaan verhalen de ronde dat een grote colonne legermieren een slapend beestje binnen de kortste keren tot op het bot kaal kunnen vreten.

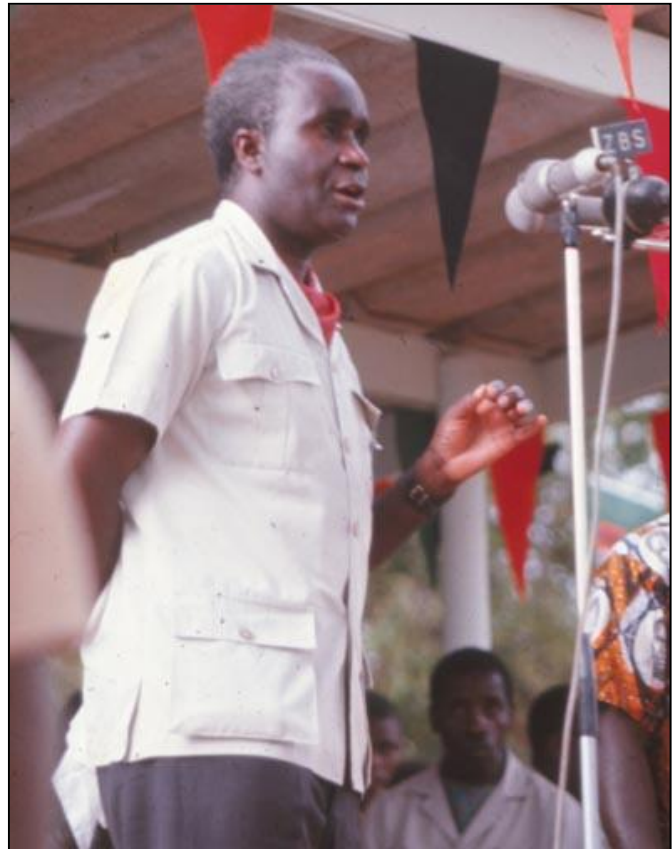
Af en toe aan mijn uit Nederland meegenomen pijp zuigend en rookslertjes blazen kan je dan rustig overdenken wat je de afgelopen dagen hebt meegemaakt, waarom je hier ook alweer zit, wat je moet doen, waarom je het zou doen, of het helpt, en wat de alternatieven zijn. Niet zoveel betere alternatieven: opdrachten uitvoeren van een schreeuwende sergeant dacht ik zo, en een Baileybrug in elkaar zetten, en dan weer uit elkaar halen.

² Ik denk dat de mensen dat van de Chimpansees (East Afrika) hebben afgekeken, want die vissen ook zo naar een lekker maaltijdje mieren; alleen eten die ze vers op.

Die pijp, dat was een mooi ding, heel modern; een aluminium steel met meerdere buisjes dat als koelmechanisme diende en een kop die je eruit kon draaien en daardoor makkelijk schoon te maken was. Blijkbaar vond iemand anders dat ook een mooie pijp, want na een paar maanden was de pijp verdwenen, en sindsdien heb ik nooit meer gerookt. Nou ja, de platte blikken tabaksdoos met grof gesneden echte Engelse pijptabak met aromatische saus, die ik in een winkeltje in de Copperbelt had gevonden was al bijna leeg.

De Engels koloniale ontwikkelingen van Zambia waren grotendeels beperkt gebleven tot de exploitatie van veel koper en wat lood, en de bijkomende metalen die uit het koper zuiveringsproces ook tevoorschijn kwamen, onder andere wat zilver. Dr. Kenneth Kaunda was sinds 1964 de jonge president van onafhankelijke Zambia. Hij voorkwam dat de winsten uit de mijnen naar Rhodesië en Engeland verdwenen, maar de mijnen behielden grotendeels de *expatriate* managementstructuur. Vanwege de voortdurende stakingen in de Chileense mijnen³, de enige andere grote koperproducent in de wereld, en de sterk groeiende koper behoefte van het “moderne” zichzelf elektrificerende Westen, werd Zambia van het ene op het andere jaar een van de rijkste ontwikkelingslanden in Afrika.

Met onafhankelijkheid had Zambia amper 1000 middelbare schoolverlaters, en president Kaunda was er een van slechts 100 Zambianen met een academische titel. Er was een grote noodzaak om gekwalificeerd personeel aan te trekken, en aan deskundigen op elk gebied om de groeistruipen in goede banen te leiden. De relatieve welvaart van de op koper gebaseerde mono-economie van de steden in de Copperbelt, diende verspreid te worden naar de rurale gebieden waar de meeste mensen nog leefden wat op onze vroege middeleeuwen leek. De op het Engels koloniale model geschoolde bestuurskader in de rurale gebieden had veel ondersteuning nodig.

Figuur 6. Dr. Kenneth Kaunda, eerste president van Zambia op tournee in de provincie. Zijn onafscheidelijke witte zakdoek heeft hij in zijn hand op zijn rug.

Er was in Zambia vanwege het koloniale verleden een de-facto scheiding tussen de zeer welvarende blanken uit de industriële sector (*Copperbelt*) en de rest van de bevolking, maar er was geen institutionele Apartheid zoals in Zuid-Afrika. In de rurale gebieden, waar de meeste vrijwilligers terecht kwamen, had de bevolking nauwelijks weet van enige apartheidproblemen, en werden de meeste blanken gezien als een curiositeit. In sommige dorpen hadden ze nog nooit een blanke gezien; we waren voor hen omgeven door een soort geheimzinnigheid. In de rurale gebieden waren er geen kranten of televisie, wel wat lokale radiostations en veel analfabetisme, met in de *bush* zelfs hoofdzakelijk ruilhandel tussen families.

In de het kleine provinciehoofdstadje van de North West Province, Solwezi, en in de grotere stad Chingola moest je gewoon in de rij staan en je beurt afwachten, zoals bij de slager. Een jongen die voor mij stond, kennelijk een zelfbewuste boodschappen doende bediende (*houseboy*), was aan de beurt. “En, boy wat mag het wezen?”, waarop deze jongeman in woede ontstak en de slager uitfoeterde dat ze niet meer in de

³ In de zestiger jaren werd er door de Chileense regering onder Eduardo Frei Montalva een nationalisatie van de mijnbouw doorgevoerd, die grotendeels in handen was van buitenlandse ondernemingen. Dat leidde echter tot lange stakingen en een zware terugval van de Chileense koper export.

koloniale tijd leefden en hij tegenwoordig 'huisbediende' was, geen *house-boy*. OK. "En meneer, was mag het wezen?" De huisbediende las het boodschappenlijstje voor: "één kilo gehakt, vier ribkarbonades, twee ons gesneden ham, en één pond *boys meat*" (goedkoop gehakt). De andere klanten hielden hun adem in voor een reactie, maar de slager gaf geen krimp, leverde het gevraagde inclusief *boys meat*, en de huisbediende rekende af zonder verder commentaar.

Figuur 7. Jonge vrouwen lopen overal met kinderen te sjuuwen, vaak met nog hele jonge baby's op de rug.

Figuur 8. Pofadder.

Zambia, met meer dan 750,000 km² (21 x Nederland) was voor Nederlandse begrippen sterk onderbevolkt met nog geen vier miljoen inwoners. Daarvan woonde meer dan driekwart in de *bush*, maar het land maakte een stormachtige bevolkingsgroei door. De missionarissen die sinds ruim een halve eeuw het nieuwe christelijke geloof brachten, stichtten klinieken om de pijn en ziektes van de rurale Afrikaanse bevolking te verminderen. Ze brachten aan de mensen geloof, liefdadigheid en genezing van de veelal fatale infectieziekten met penicilline en later antibiotica. Daardoor reduceerde de kindersterfte onder de vijf jaar van ongeveer 80% (8 van de 10 baby's per vrouw overleden in de 19^e eeuw) tot minder dan 40% in de directe omgeving van de ziekenhuizen en rurale klinieken en missieposten. Op landelijk niveau overleden nog steeds gemiddeld zo'n 6 van 10 baby's die elke vrouw baarde. Het directe resultaat was een sterk versnelde bevolkingsgroei, in vergelijking van een bijna stabiele rurale bevolking in de voorgaande eeuwen.

De meeste vrouwen kregen kinderen vanaf het moment dat ze vruchtbaar waren (15 tot 16 jaar?), en met tussenpozen van ongeveer drie jaar vanwege de bijna twee jaar durende borstvoeding die ze gaven. Ook lokale, traditionele gewoontes en regels zorgden er voor dat zwangere of voedende vrouwen niet weer snel zwanger werden. Tegen de tijd dat de vrouwen in de veertig jaar oud werden en al meervoudig grootmoeder waren, hield het kinderen krijgen op. Tien kinderen baren, waarvan er vier volwassen werden was een goede rurale score. Lokale vroedvrouwen hadden een uitgebreide kennis en ervaring van kruiden, medicijnen en behandelingen, abortus en het begeleiden van geboortes.

De natuurlijke sterfte aan malaria en darmziekten, en de verwijdering van mismaakte kinderen in de rurale gebieden, zorgde ervoor dat de sterkste vrouwen, die kinderen zonder afwijkingen kregen, de bevolking in stand hielden.⁴

In dorpen die niet voldoende voedsel konden verbouwen overleden jaarlijks de meeste kleine kinderen vóór hun vijfde jaar. In de dunbevolkte bosgebieden was er nog minder sprake van enige bevolkingsgroei, doordat de zieke mensen eerst door een *witchdocter* werden geholpen. Ziektes werden erkend als het resultaat van een slechte relatie met de overleden voorouders of de invloed van boze geesten.

Als de *witchdocter* de geesten niet kon verdrijven, en de patiënt stervende was, ging de familie op het laatste moment naar het missieziekenhuis, soms verschillende dagen reizen van hun dorp vandaan. In veel gevallen was er dan na de 'behandeling' van de *witchdocter* weinig te redden. De Nederlandse verpleegkundigen en vrijwilligsters die waren begonnen om wat statistieken bij te houden kregen interessante data.

Zo hoorden wij dat er regelmatig slachtoffers waren van de *puffadder* (foto) en *black mamba*. De dorpelingen hielden dan ook het terrein rond de hutten keurig aangeveegd. In de ziekenhuizen waren *snakebites* onbekend als doodsoorzaak. Logisch, want iemand die gebeten was haalde het ziekenhuis niet meer, zeker niet wanneer deze eerst door de *witchdocter* behandeld was.

De huidige lage bevolkingsgroei in de *bush* was nu ook veroorzaakt doordat via de recentelijk gebouwde wegen de jonge mannen naar de Copperbelt trokken, op zoek naar een betaalde baan; deze rurale exodus veroorzaakte dat er in de *bush* wel 25% tot 30% meer vrouwen dan mannen waren, hoe dichter bij de Copperbelt, hoe groter de afwezigheid van jonge mannen.

1.2. Landbouwontwikkeling

De vrijwilliger agrariërs moesten in 1967 meehelpen de voedselvoorziening voor de snelgroeiende bevolking in de steden op peil te houden en te verbeteren. Een flink aantal *White Farmers* was met de ingang van de onafhankelijkheid in 1964 vertrokken naar Zimbabwe en Zuid-Afrika, nog steeds twee koloniale gedeeltes van het Britse Gemenebest. Het resultaat was dat Zambia met haar gigantische land, een voordelig klimaat voor landbouw met voldoende regen, en zeer goede gronden zichzelf niet eens in de voedselbehoefte kon voorzien. Het maismeel moet jaarlijks in grote hoeveelheden uit Zimbabwe geïmporteerd worden.

Figuur 9. Dorpelingen uit de omgeving van Mwinilunga in afwachting van president Kenneth Kaunda. Grote termietenheuvel op de achtergrond.

⁴ Dat was al niet meer het geval in de steden, waar sinds de opkomst van de missie en daarna de onafhankelijkheid met extra ziekenhuizen, er veel meer kinderen geboren werden en de bevolkingstoename daardoor extra groot was. Kinderen met een afwijking konden in de steden niet makkelijk verwijderd worden en bleven dus leven.

Dankzij de kopermijnstakings in Chile en doordat de grote marktwaarde en de hoge inkomsten van het koper, kocht de Zambiaanse overheid nu maïsmeel uit Zimbabwe. De overheid leverde dit maïsmeel tegen gesubsidieerde prijzen aan de supermarkten in Lusaka en de *Copperbelt*.⁵ Het hoofdbestanddeel van de Zambiaans voeding was gemalen maïsmeel dat door iedereen met wat curry in grote hoeveelheden werd genuttigd; 's morgens, 's middags en 's avonds.

De nationale partij ontwikkelde een geïntegreerd ruraal ontwikkelingsplan (IRDP) dat overheidsprojecten moest uitvoeren en evalueren; vandaar de meerdimensionale overheidsplanning. Een van de speerpunten was de ontwikkeling van landbouwonderwijs in de rurale gebieden, niet alleen om meer zelfvoorzienend te worden en werkgelegenheid in die gebieden te kweken, maar ook om van de koper mono-mijnbouwindustrie af te komen en de afhankelijkheid van het importeren van het maïsmeel.

Het plan voor de ontwikkeling van *State Farms* met coöperaties werd door het SNV ondersteund, de zwaardere, rode kleigronden moesten ontgonnen worden voor de landbouw en daarom geploegd met tractoren; met de hand was dat niet mogelijk. Betere kwaliteit zaaigoed, kunstmest en pesticiden werden beschikbaar gesteld. Binnen de kortste keren werden zeer hoge productiecijfers gehaald, zo hoog zelfs dat alleen al in 'onze' *North-West Province*, op de SNV-ondersteunde *State Farm* aanvankelijk genoeg maïs geproduceerd werd om een-tiende van de hele stedelijke bevolking van Zambia te voeden. Dat betekende ook dat de gezamenlijke SNV-ondersteunde *State Farms* in heel Zambia genoeg maïs produceerden om de helft van de hele urbane bevolking te voeden.

De dorpingen in hun mini familiedorpjes leefden op de lichte zand- en leemgronden die ze met hun hak voor het regenseizoen nog konden bewerken. De hak en bijlen waren lokaal gemaakt van de platte springbladveren van vrachtwagens. Die minder klei-houdende (beige) gronden waren nog redelijk makkelijk te bewerken, een groot verschil met de zwaardere rode kleigronden van het bos, want die waren keihard, en konden alleen mechanisch geploegd worden vóórdat de regens kwamen.

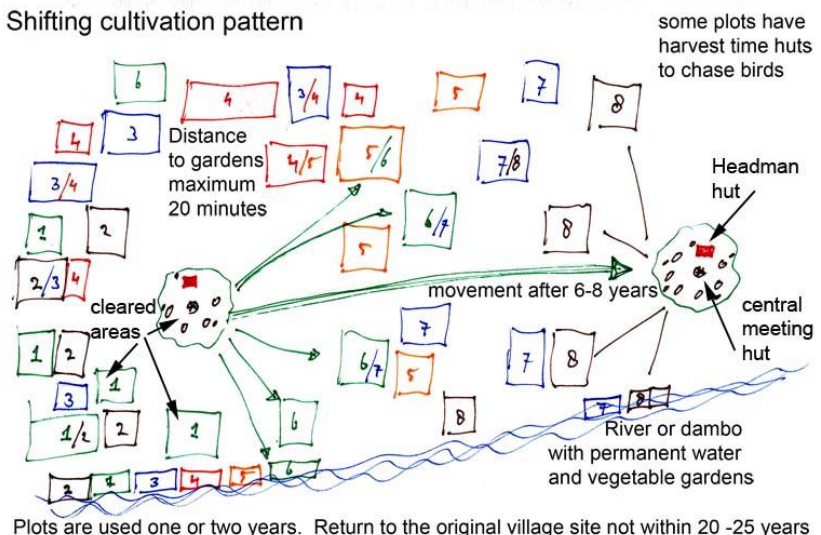
In het droge seizoen werden door de dorpingen aan de rand van de *dambo's* (met hun zwarte humusrijke grond) ook kleine groentetuinen aangelegd. Elk gezin hun eigen tuintje. Gemengde beplanting op lage heuveltjes met zoete aardappel, maïs, cassave, sorghum, millet (gierst), pinda's en bonen zorgde voor een gemengd dieet en natuurlijke grondbevruchting en pestbestrijding.⁶ Jaarlijks verhuisde men naar nieuw plots terwijl hele dorpen ook periodiek verhuisden. De naam *shifting cultivation* was hieraan gegeven.

Figuur 10. Organisatie van de tuinbouwgronden ten opzichte van het dorp.

Na gemiddeld 7 jaar verhuisde het dorp ruim 1 km verderop. Dit is de techniek van *shifting cultivation*, waarbij ook de dorpen periodiek verhuizen.

Een grasdak van een hut houdt het ook niet veel meer dan vijf jaar uit.

Shifting cultivation pattern

⁵ De Copperbelt verwijst naar de groep steden die in het centrale gedeelte van Zambia ontstonden waar de kopermijnen staan. Ndola, Kitwe, Chingola en Solwezi, maar de mijn in Solwezi was gesloten.

⁶ Sommige agrariërs uit het buitenland probeerden grotere plantages van bonen, zoete aardappelen en andere groenten, maar door de insectenrijkdom werd een groot veld soms in haar geheel kaalgevreten. De kleine gemengde veldjes verspreid in de bush hadden geen last van de problemen van mono-cultuur.

Tegen het einde van het droge seizoen werd er een nieuw stukje terrein van de lichte begroeiing ontdaan, hier en daar een boom gekapt en alles afgebrand, zodat de grond bewerkt kon worden. Dat gebeurt rondom de zwarte stomp van de bomen die het vuur overleefd hadden. Het verbrande van alle groeisel is een essentieel onderdeel om het onkruid te vernietigen, de grond plantrijp te maken, terwijl de as de grond vruchtbaar maakte.

Hun zogenaamde *shifting cultivation* of *citemene* methode (kappen en verbranden) op de lichte leemgronden betekende dat elk jaar de familie een paar honderd meter verderop nieuwe tuinen moest aanleggen en na twee plantseizoenen de oude tuinen liet verwilderen of regenereren voor 25-30 jaar. Slechts daarna was de vruchtbaarheid van de grond weer wat teruggekeerd en kon die grond weer met de hand ontgonnen worden. Na een vijftal jaren wordt de gehele cluster van het familiedorpje een kilometer of meer verplaatst om te voorkomen dat er elk jaar een steeds grotere afstand ontstaat tussen de woonplaats en de velden.

Figuur 11. Lichte zand- en leemgronden met afgebrande stomp, een jaar na de laatste oogst.

Het permanente bos rondom de dorpjes levert een aantal andere voedselproducten zoals vruchten, insecten en kleine dieren en uit de *damo's* soms vis. De takken, leem en grashutten waren ook meestal in een paar jaar grotendeels door de termieten opgegeten. Wanneer olifantsgras uit de *dambo* gebruikt wordt moet na drie tot vier jaar het dak vernieuw worden. Een uitbreiding van de dorpsbevolking vereist meer eten, dus ook een groter gebied voor de *citemene* tuinbouw. De lichte leemgronden hadden ruim 25 jaar nodig om te regenereren, terwijl de tuinen rond de dorpen maar hooguit twee of drie jaar gebruikt konden worden. Het eerste jaar zijn de gronden het vruchtbaarste en vrij van schimmels door de verbranding van de bush vlak voor het planten van de gewassen.

Figuur 12. Langs de dambo's werden kleine tuinen voor gemengde groente in de humusrijke grond aangelegd. De dambo in het regenseizoen. Water, muskieten, malaria, bilharzia en vis met heel veel graten.

De rode en zwaardere kleigronden waar het grote bos op groeide waren voor de dorpelingen onmogelijk om te bewerken vanwege de vele voet-dikke hardhout bomen. Bovendien, als ze die gronden zouden kunnen ontbossen, zouden deze in het zes maanden lange droge seizoen uitdrogen en keihard worden, en daardoor niet meer te bewerken met de hak voordat in oktober het volgende regenseizoen begon.

De “nieuwe” landbouwtechniek voor de maïs *State Farms* was juist gebaseerd op het ontginnen van die zwaardere rode kleigronden, een taak die fysiek gesproken onhaalbaar was voor een paar families. Per hectare moesten honderden mahonieachtige en andere tropische hardhout bomen van dertig centimeter stam doorsnede met wortel en al uit de grond gehaald worden om het terrein geschikt te maken voor het ploegen met de tractor. Met overheidsgeld werden loonarbeiders betaald voor het werk om de bomen te rooien, en de vuren brandden voor weken om de gekapte bomen te verteren. Op die brandplekken, meestal tegen de grote de termietenheuvels aan, ontstonden er plakken hardgebakken kleigrond⁷. Daarna moesten de tronken uit de grond gehaald worden om te kunnen ploegen, waarbij de aanwezigheid van gloednieuwe, op afbetaling gekochte tractoren, met hun hydraulische hefinstallatie een welkome aanwinst was.

Echter, tegen de tijd dat er geploegd moest worden waren de meeste hydraulische liftinstallaties kapot, want deze waren niet berekend op het uit de grond trekken van bomen. Dat betekende dat er zonder het repareren van de tractoren niet geploegd kon worden. De SNV-vrijwilligers waren dan ook veel tijd kwijt aan het repareren van de tractoren. De tractoren reden nog wel, dus werden ze gebruikt om naar de “grote stad” Solwezi te rijden, een provinciedorpje van hooguit vijfduizend inwoners. Zes uur rijden in de hoogste tractor versnelling over de schier eindeloze wasbordweg, zonder tijdig olie verversen. Dat was te veel voor dit gereedschap en sommige tractoren waren motorisch *total-loss* ruim voor het nieuwe plantseizoen begon, en voordat de afbetaling na de verkoop van de oogst moest gebeuren.

Helaas, de maïsplanten werden door verschillende vloedgolven van insecten uit het omringende savannebos bossen aangetast. De insecticiden waren niet alleen onbekend bij de rurale bevolking, maar ook niet toereikend genoeg. De oogst werd eerst niet op tijd binnengehaald omdat de coöperatieleden ook hun eigen landje in de *bush* hadden om te verzorgen; dat had voorrang voor de dorpelingen. De *State Farm* maïs was geplant met jonge mannen die daar werkgelegenheid kregen en een inkomen. De eigen veldjes in de bush werden door de ouderen en de vrouwen ontwikkeld en onderhouden en waren voor de lokale voedselvoorziening; die hadden dus voorrang als overlevingsstrategie. Daar kwamen die jongeren niet aan te pas, net zomin als de vrouwen niet op de *State Farms* mochten werken.⁸

*Figuur 13. De vuren verspreidden zich makkelijk en ongecontroleerd. De bladverliezende *Brachystecia* bomen waren door hun bast bestendig tegen deze korte branden, maar daardoor waren hoofdzakelijk deze aanwezig.*

Fundering van een afgebrande koloniale woning van een verlaten koloniale farm.

Na de oogst werd het in zakken opgestapelde maïs niet op tijd naar de steden en de maalderijen getransporteerd, want de vrachtwagens waren er niet of er was geen brandstof, of er was geen capaciteit om het nationaal te malen. Maandenlang lagen de balen op stapels langs de bosrand.

⁷ De termieten gebruiken de kleideeltjes uit de grond waar ze hun heuvels van bouwen. Goed voor bakstenen.

⁸ Deze werkverdeling was een bewuste keuze geweest voor de opzet van die *State Farms*, want het ging er ook om de jonge mannen in de regio te houden. Echter, het werk op de farms met een enkel voedselproduct in slechts een seizoen was niet continu er was in het droge seizoen geen ander werk.

Het resultaat was dat de insecten de mais aantastten en knaagdieren het aanvraaten. Toen na maanden het volgende regenseizoen weer begon, werd het doorweekt en begon het te schimmelen en rotten. Het grootste deel van de oogst ging zo verloren. Het probleem was niet dat er geen maismeel meer was, maar dat de financiële cirkel niet gesloten was, want de rottende mais bracht geen inkomsten voor het volgende plantseizoen. De financiële problemen stapelden zich op.

Gebrek aan gewasrotatie op de nu ontgonnen rode kleigronden en gebrek aan pesticiden voor het volgende plantseizoen veroorzaakte aaltjes in de nieuwe mais en samen met het gebrek aan kunstmest verminderde de oogst jaarlijks. Voor het nieuwe plantseizoen werd het hybride zaaigoed te laat geleverd. Wanneer de regen eenmaal doorzette kon er nauwelijks machinaal gezaaid worden. Een combinatie van financiële en logistieke problemen. Na twee jaar vertrokken de vrijwilligers weer, soms kwam er opvolging, maar vaak evaporeerde de opgedane ervaring en keerde de landbouwgrond in het volgende regenseizoen terug tot een dicht grasveld met duizenden soorten opschietende planten. Tot overmaat van ramp konden de boeren de grote dikke hybride maïskolven van de oogst niet gebruiken als plantgoed voor het volgende seizoen.⁹

De problemen met betrekking tot de landbouw waren planmatig, organisatorisch, financieel, cultureel, sociaal en technisch; eigenlijk op elk terrein. Wanneer de SNV'ers de hele farm zelf runden als een eigen bedrijf, dan kwam er nog wat van terecht, maar op het moment dat ze het over moesten dragen aan hun *counterparts* ging er van alles mis.

Afgezien van de technische en financiële problemen die de “nieuwe landbouw” met zich meebracht, werden ook de bestaande sociale en economische vormen en organisatiestructuur van de rurale bevolking in het nieuwe *State Farm* planning model volkomen genegeerd. Ons meerdimensionale planning team moest dus bekijken wat er beter moest en hoe het nieuwe economische bestel ingepast kon worden.

1.3. Genealogie.

Om een inzicht te krijgen in de tijdsbesteding van de dorpsbewoners werden uitgebreide enquêteformulieren ontwikkeld die door elk dorp ingevuld moest worden. Parallel daaraan mat ik dezelfde cluster van dorpen op, en noteerde de bijpassende genealogische samenstelling¹⁰.

De twee legenda's geven de uitleg van de verschillende symbolen op de tekeningen. “Kimberly bricks” zijn gedroogde kleigrond broodjes van de grond uit de termietenheuvels en waarvan de muren van de meer duurzame huizen werden gebouwd. Het dak is van-olifantsgras dat een paar maanden na het regenseizoen en voor het afbranden van de bush verzameld wordt. Verzinkte golfplaten waren erg duur en alleen voor de allerrijkste betaalbaar, zoals de Chief.

Als tijdelijk verblijf wordt eerst een takken en grasbundel hut gebouwd, en dichtgesmeerd met kleigrond. Een betere hut van dunne stammetjes hut en klei volgde daarop, die aan twee kanten met natte klei wordt dicht- en afgesmeerd. Slechts voor het dorps hoofd een adobe blokken hut.

Figuur 14. De beste woningen worden gebouwd van zongedroogde adobe blokken of Kimberly Bricks. Dit is zeer zwaar en arbeidsintensief werk.

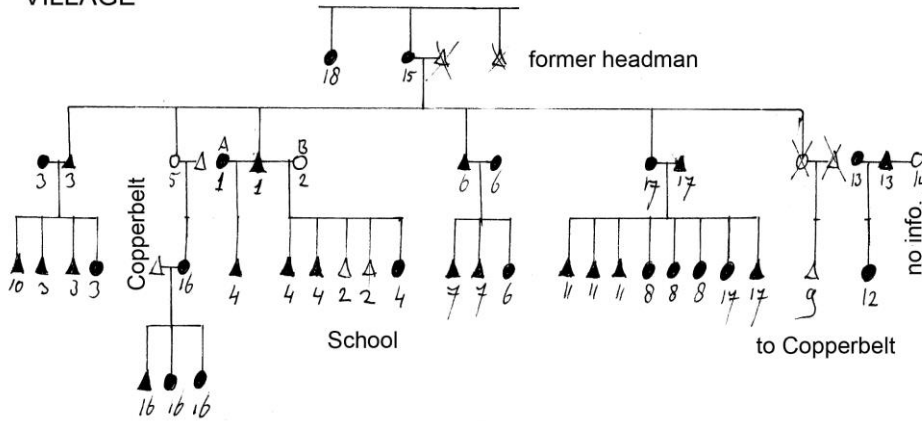
⁹ De dorpeling of bush farmer selecteert uit de oogst een paar kg mooie mais als zaaigoed voor het volgende plantseizoen. Hybride mais is wel mooi, maar het kan zich niet meer reproduceren.

¹⁰ Zie Engels verslag van de Shilenda en Kisasa dorpen cluster van het Mukumbi chiefdom in de North-West Province of Zambia. 2.2 MB, 24 pagina's. http://www.nienhuys.info/mediapool/49/493498/data/Genealogy_survey_in_Mukumbi_area-c.pdf

In het onderstaande genealogie diagram van elke familie zijn links de oudste (eerstgeboren) en rechts de jongste familie leden. Alleen kinderen die de eerste twee jaar overleefden zijn vermeld. De nummers van de hutten staan vermeld onder de personen. Een hut komt overeen met een kamer in Nederlands huis, terwijl het hele dorp samen dan de woning is.

Figuren 15. Familieboom Shilenda Muzhama village en dorpsplan.

SHILENDA MUZHAMA VILLAGE

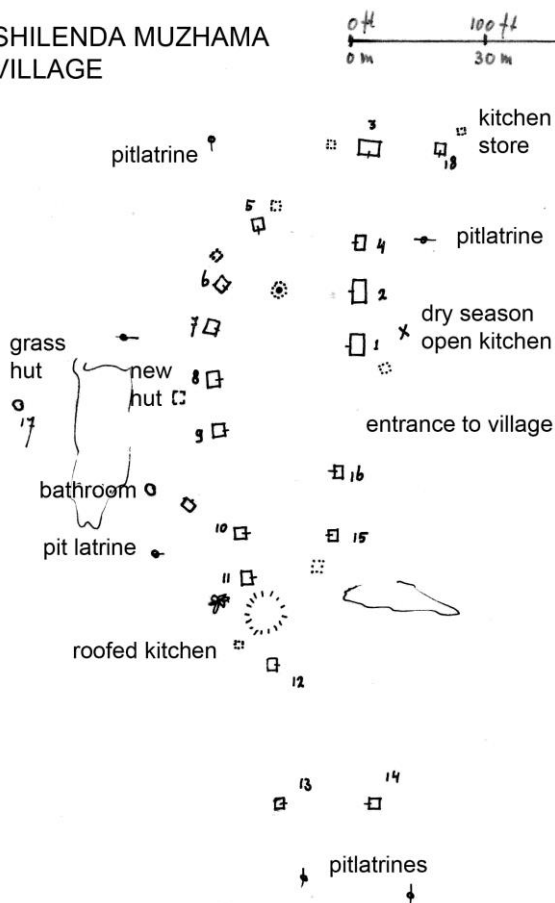

LEGEND

- △ Male person
- Female person
- △-○ Married (absent)
- ▲ ● living in village
- ☆ ✕ deceased
- △ ⊗ mainly absent
- △ ✕ ⊗ divorced
- ▲ ● hut numbers
- ▲-○ engaged
- △ ⊗ children

In dit nieuwe Shilenda Muzhama dorp zijn de hutten rond een centraal gelegen praathut geplaatst. Zie tekening van het dorp hieronder. Het vroegere dorps hoofd (*headman*) woonde in hut 3, waar nu de oudste zoon van zijn zuster met vrouw en kinderen in woont. Over het algemeen wordt echter de woning van een overledene verlaten en vervalt in de loop van jaren. De later aangetrouwde man van de vrouw van de gestorven *headman* is nog niet officieel de nieuwe hoofdman, omdat de zuster van de gestorven *headman* nog leeft. Die zuster is nu de matriarch van het dorp.

SHILENDA MUZHAMA VILLAGE

LEGEND

De oudste dochter (O hut 5) woont ook nog ergens anders, terwijl de man van hun dochter voor werk naar de Copperbelt is vertrokken. Alleen de jongste kinderen van de een na jongste dochter wonen bij hun ouders. De jongste dochter en echtgenote zijn reeds overleden en de zoon ook voor werk vertrokken naar de Copperbelt.

Figuur 16. De hut van een overledene wordt niet meer bewoond en vervalt snel. Hier is de takken en leemstructuur te zien van de opbouw. In veel gevallen zal het dak instorten.

De plattegrond van het dorp geeft de positie weer van de hutten en waar de nieuwe hutten of de uitbreiding plaats vindt. Deze familiedorpen zijn constant in ontwikkeling overeenkomstig de groei of veranderingen binnen de familie. De dochter die in nu in grashut 17 woont (●17), is een nieuwe woning aan het bouwen naast hut 8, maar dat bouwproces neemt vaak een heel jaar in beslag omdat slechts eenmaal per jaar gras geogst kan worden voor de daken, na het regenseizoen en vlak voor het branden.

Sommigen dorpen hebben uitbreidingen zoals de wat verder op gelegen tuindorpen naast de nieuwe velden die zich later weer als zelfstandige dorpjes ontwikkelen.

Met de vele bezoeken aan de dorpen moest je natuurlijk wel kennis maken en vragen of ze je vragen wilden beantwoorden en je hun huis mocht opmeten. De begroeting was een vak apart. Niet roepen van "hallo!", maar al van een afstand in je handen klappen, met de handen een beetje hol en haaks op elkaar, dat gaf een vol geluid. Als er dan iemand aanwezig was dan kon je verder lopen en met nog een twee meter te gaan herhaalde je de handklap met een serie van langzame grote klappen tot steeds kortere en kleinere klapjes, waarbij je dan een lichte buiging maakte. Als het en hogergeplaatst persoon was die je ontmoette, zoals het hoofd van de familie dan herhaalde je de serie klappen soms tot wel drie keer. Tegenover de Chief of iemand die op een lage stoel zat, of op de grond, moest je dan ook nog door je knieën zakken om jezelf lager te maken.

De gewoonte van series van handklappen werd door de gehele Kaonde stam gepraktiseerd, ook op kantoor en in overheidsgebouwen. Een ontmoeting tussen verschillende ambtenaren en Chiefs kon dan ook best lang duren want met een belangrijk persoon waren er minstens drie klapséries nodig. Na een eerste begroeting op een dag kon dan voor de verdere dag die begroeting achterwege blijven.

De Kaondes hadden ook allemaal uitgerekte oorlellen, omdat daar van jongs af aan stokjes, ringetjes met kralen, schijfjes tot zelfs hele grote ringen in gedragen werden. Onze district-agrarische *officer* in Solwezi had ook zeer lange oorlellen (tot halverwege zijn hals) en omdat die op kantoor een beetje in de weg hingen had hij deze gewoonlijk over de bovenkant van zijn oor opgehangen.

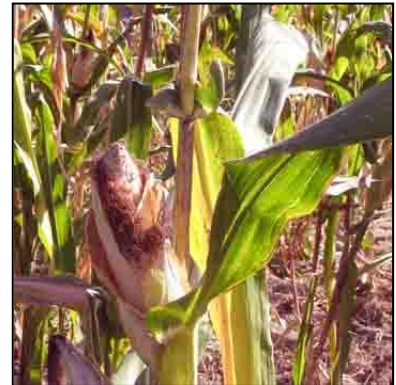
Eigenlijk vonden we dat na een tijdje allemaal heel gewoon, want we zagen niet anders. Ook dat er een behoorlijk huidskleurverschil was tussen ons zelf en de rest merkten we zelf nauwelijks op want iedereen anders was bruin tot donkerbruin. Ik moet aannemen dat de Zambianen dat verschil wel heel erg duidelijk zagen, want we liepen als enigste witte tussen de donkere afrikanen.

1.4. Agrarische planning

Planning leren aan bestaande *subsistence* boeren en het opzetten van coöperaties bleek uiteindelijk niet te werken. De rurale bevolking kon nauwelijks lezen, schrijven of rekenen, want het lesniveau op het einde van de lagere school ging nauwelijks verder dan het niveau van de tweede klas lagere school in Europa. Ze begrepen wel meteen de voordelen van een tractor, dat was duidelijk: ontzettend sterk en snel transport tegelijkertijd, want vroeger was het minstens vier volle dagen doorlopen naar het districts dorp Solwezi (100 km). Maar het juiste gebruik van het verbeterde zaaigoed op de zwaardere rode kleigrond was onduidelijk, de nieuwe generatie hybride maïs gaf al een zoveel grotere korrel, dat kunstmest en bestrijdingsmiddelen door hen als een overbodige complicatie werden gezien. De financiële constructie van geldleningen (op papier) voor het afbetalen van de tractor en de contractuele verplichtingen voor de aflevering van de geproduceerde maïs aan de maalderij, waren de basis voor de financiering. Dat waren onbegrijpelijke zaken van de blanken. “Die tractor was immers gegeven?”

Figuur 17. De lichtgele hybride maïs werd aangevreten door vogels, herten en insecten, en was helemaal niet bruikbaar als zaaigoed voor het volgend jaar.

Een bijkomend probleem was dat men op hun eigen tuinen minder maïs ging verbouwen vanwege de overvloed uit de State Farm, maar dat mooie hybride maïs kon niet gebruikt worden als zaaigoed voor het volgende seizoen.

De oorsprong van het maïs zaad of kunstmest, het onderhoud van de tractor en tenslotte de tijdige marketing van het geogste product in zakken naar silo's in de Copperbelt lag buiten hun organisatievermogen. Op het moment dat de grote velden van de *State Farms* bewerkt moesten worden, moesten ook hun eigen veldjes in de bush klaargemaakt worden voordat de eerste regens vielen, dus de Nederlandse vrijwilligers zaten dagen op de tractor om zelf de harde grond te ploegen. Voor de *subsistence* boeren, om veel geld te verdienen aan een hele grote maïs oogst op een *State Farm* en daarmee gedurende een heel jaar andere voedingsmiddelen te kopen (in plaats van zelf eigen bonen, cassave, groente en sorghum te verbouwen) was te veel risico.

Van hun eigen veldje werd de maïsoogst in een zelfgebouwde klei en takken hutjes op palen opgeslagen. Meestal waren dit kleine, donkergele maïs kolven, niet te vergelijken met de grote witgele maïs van de *State Farm*. Voor de grootste families was een opslag van twee kubieke meter al voldoende om een seizoen te overleven. Een flink aantal van de grootste kolven werd apart gehouden; dat was het zaaigoed voor het volgende plantseizoen. In veel hutten was het in de nok opgeslagen zodat het gerookt werd en niet door insecten aangevreten.

Figuur 18. Het grootste dorp waar Chieft Mukumbi zelf woonde

Onze Nederlandse generatie vrijwilligers waren doeners, niet zeuren, zelf de schouders er onder zetten, in ieder geval zelf de planning en de financiën organiseren en de administratie van de coöperatie bijhouden. Zolang de vrijwilligers in hun caravans letterlijk en figuurlijk boven op het landbouwproject zaten, liep het allemaal wel aardig op rolletjes en werden er fantastische oogsten geproduceerd.

Op een moment ontstond er een tekort aan benzine en diesel. Alle autobrandstof ging op de bon en het SNV moest met kunst- en vliegwerk speciale quota's organiseren om de tractoren draaiende te houden. Dat dan de hele Zambiaanse coöperatiefamilie in een onbewaakt ogenblik voor een week naar de stad 200 km verderop verdween was dan gelijk een regelrechte ramp voor de brandstofvoorziening van de *State Farm*. Maar ja, familiebezoek, boodschappen in de stad of eens naar de echte grote kerk was toch allemaal belangrijker dan wat die blanke buitenlander zonder familie allemaal vond.

Figuur 19. De hoofdweg door de Copperbelt was licht golvend en met grote potholes.

Van een afstand zag je de weg doorzakken op de plek waar de zware trailers reden. Hard rijden met de dubbele tankwagens ging niet altijd goed.

Die vrijwilliger had in de ogen van de dorpling makkelijk praten; met een Landrover en een mooie plastic hut op wielen die niet door de termieten werd opgegeten of langzaam in de regen wegspoelde. Bovendien kwam die buitenlander met mysterieuze achtergronden en contacten, soms gingen ze zelf voor een hele week of langer weg, praten met mensen in de hoofdstad of zoiets, zoals geld halen en tractoronderdelen.

Uiteindelijk werd er met de inzet van vrijwilligers op sommige *State Farms* wel een flinke oogst geproduceerd, maar tot overmaat van ramp bleek toen dat er geen vrachtwagens beschikbaar waren, of geen brandstof voor de vrachtwagens om de duizenden zakken maïs naar de silo's en de *rollermill* graanmolens in de Copperbelt te rijden. Een paar maanden na verschillende succes oogsten in de uithoeken van de provincies, maar zonder transport, was er zoveel voedseltekort in de grote steden dat de overheid van Zambia weer overging tot het importeren van maïsmeel uit Noord-Rhodesië.

Figuur 20. Chief Mukumbi met zijn jongste vrouw, de vierde, voor zijn huis

In ons kleine planning groepje zat een planner en waterbouwer (Frans Toebast), landmeter (Luc Boiten), bodemdeskundige (Bertus de Graaf), econoom (Remy Bulthuis) en mezelf als bouwkundige.

Eenmaal in de vier maanden kwam de coördinator dr. Hartung uit Wageningen om onze resultaten te bekijken en weer wat suggesties te doen. De planning was gebaseerd op de ontwikkeling van permanente landbouwgronden in plaats van het voortzetten van de *shifting cultivation* methode.

Vanwege de snelgroeiende bevolking was er niet meer voldoende licht bosareaal over, met het resultaat dat de familiedorpen binnen de vijftien jaar terugkwamen op dezelfde gronden, waardoor deze lichte en met de hand bewerkbare zandgronden onvoldoende natuurlijke regeneratie konden doormaken. Daarbij kwam dat met de verbetering van het wegennetwerk veel dorpen/families dichter langs de hoofdweg wilden wonen in verband met het transport naar de stad. De resultaten waren magere oogsten, verminderde en slechte voeding, hongersnood gedurende het droge seizoen en opnieuw sneller verhuizen en een nieuw stuk bos platbranden dat eigenlijk onvoldoende geregenereerd was. Vaste akkerbouw met kunstmest en permanente dorpen van meer duurzame huizenbouw zou de oplossing zijn.

Ons team, aan de hand van wat luchtfotografie en grondsoortidentificatie, realiseerde niveaumetingen om bosgebieden uit te zoeken die zowel goede vruchtbare grond hadden en tegelijkertijd vestigingsmogelijkheid voor dorpen en watervoorziening in de droge tijd, alsmede weinig erosierisico's, omdat ze op redelijk vlakke terreinen lagen.

Hoewel ons kleine team van vier planners niet was ingedeeld bij de agrariërs of verpleegsters, werd er soms wel gediscussieerd met de anderen. Het leveren van sociale diensten zoals klinieken alleen is niet voldoende om mensen te laten verhuizen, het moet gekoppeld worden aan permanente economische belangen van de boeren. De rurale bevolking moet dan wel die nieuwe economie kunnen begrijpen en binnen de nieuwe economische voorwaarden kunnen opereren, maar dat bleek niet zo te zijn. De vrijwilligers hadden onderling diepgaande gesprekken tot laat in de avond over het mooie doel en de frustraties, maar konden de macroproblemen, de noodzakelijke cultuurveranderingen van de rurale Zambiaan niet opvangen. Die hebben meer dan een paar jaar nodig, tenminste een generatie. We kwamen niet met duurzame oplossingen door onvoldoende invloed op het overheidsbeleid en de lokale gewoontes, want we waren er maar tijdelijk. Wat leerden de vrijwilligers ervan, of wat leerde het SNV daar nu van? Antwoord, "bar weinig".

1.5. Bier

Iedereen had zijn indianenverhalen over wat men meemaakte, onder het genot van veel bier. Alles kon stilstaan in Zambia, behalve de bierproductie. Halverwege het regenseizoen waren de *dirt roads* al zo zacht en onbegaanbaar dat eerst vrachtwagens en daarna de Landrovers er niet meer door konden komen. De dorpen aan het einde van de weg waren dan voor maandenlang onbereikbaar en op zichzelf aangewezen; geen probleem. De laatste vrachtwagen die er doorkwam was een twaalftonner met flesjes bier, en dat was ook de eerste soort vrachtwagen die het na het regenseizoen weer probeerde.

Figuur 21. Chief Mukumbi, de belangrijkste traditional chief in de Kaonde regio.

Toen ik na het einde van het tweede regenseizoen een eerste poging waagde om de 400 km lange *dirt road* naar een van mijn nieuwe trainingsfarm project in Balovale te rijden, stond er halverwege een biervrachtwagen tot aan zijn assen in de grond; tijdens de regens blijkbaar van de modderige weg afgegleden en toen in de zachte berm weggezakt. De laatste biervrachtwagen had het niet gehaald. De bestuurder en zijn maat hadden tegen de wagen aan, onder een afdekzeil, een hut gebouwd, en alle bier was op. Het aantal kratten op de vrachtwagen gaf aan dat de twee bestuurders minstens vier kratten per dag hadden opgedronken, maar een paar naburige dorpen hadden misschien meegeholpen, of geruild tegen wat kippen. Men was net begonnen met de wegen weer berijdbaar te maken met *graders* die met zes manshoge wielen de weg in fasen gladtrokken, samen met een wals die het gravel verdichtte. Toen ik een week later terugkwam langs dezelfde plek, hadden ze met die *grader* geprobeerd de vrachtwagen weer los te trekken; helaas zat deze zo vast in de inmiddels wat opgedroogde modder, dat de *grader* de hele voorbumper met radiator en al er af had getrokken.

De oorsprong van het Zambiaanse bier drinkgedrag wordt al gauw duidelijk wanneer je een tijdje tussen *subsistence* boeren in de bush woont. Elke familiedorp heeft regelmatig zijn begrafenissen, geboortes en om de zoveel tijd een trouwerij, aangelegenheden om ceremonies te houden waar de naburige dorpen bij worden uitgenodigd. Alle gasten moeten eten en drinken, en dat is dan hoofdzakelijk het dikke en voedzame millet (sorghum) bier. Zonder het bier komen de burens niet en om de sociale contacten goed te houden was de biervoorziening erg belangrijk.

Elk dorp binnen een cluster heeft het recht of de gewoonte om een keer na het sorghum oogstseizoen bier te maken en te verkopen. Dat genereert voor het dorp goodwill en cash inkomen om de hoogstnoodzakelijke behoeften zoals batterijen, textiel, potten en andere aardse zaken zoals een fiets, of het toppunt van luxe, een metalen bedframe met springveren, te kopen. Een cluster dorpjes bestaat uit zo'n tien families die allemaal wel enige bloedverwantschap hebben omdat een familielid uit het ene dorp met iemand uit een ander dorp is getrouwd.

Met in elk dorpje minstens 10 volwassenen (d.w.z. boven de 14 jaar) geeft dat minstens 100 personen. De bierweekenden zijn dan ook goede gelegenheden om nieuwe relaties aan te gaan. Ouders van trouwrijpe kinderen uit dorpen van buiten de cluster komen op deze happenings om eens rond te kijken naar partners voor hun kinderen, die dan worden uitgehuwelijkt voordat ze geslachtsrijp zijn. Trouwen binnen de cluster gebeurde niet vaak. Helaas, in dorpjes waar dat wel gebeurde was een hoog gehalte aan gedegenererde imbecielen; lange slungelige personen met langwerpige vervormde schedels die dwaas uit hun ogen keken. Dat aantal degeneraties was de laatste jaren sterk gestegen omdat de missie probeerde te voorkomen dat de vroedvrouw en de *witch* dokter de mismaakte geboortes lieten verdwijnen.

Figuur 22. Drummers en zangers zijn een vast element bij elke bijeenkomst

Het bier is verzadigd met millet of sorghum, het heeft een laag (hooguit 1% of 1,5%) alcoholgehalte, maar een hoge voedingswaarde en vitamine B-gehalte; je kon het hele weekeind op het bier alleen leven want het was drinken en eten tegelijkertijd. Alle grote kalebassen in het dorp worden een week voor het bierweekeinde gevuld met een mengsel van sorghum en wat maïs, waar speciale wortels aan werden toegevoegd die voor de vergisting zorgden, wanneer de kalebassen in de zon werden gezet. Per volwassen inwoner moet dan gerekend worden op tenminste één grote kalebas van twee gallon (9 liter) bier. Additioneel worden er dan wat kippen geslacht en eventueel een *bushpig* (wild varken) of een Duiker als die geschoten kon worden. Dat laatste betekende dan dat een paar mannen een paar nachten lang het grote bos ingingen, en dat kon alleen maar als het meer dan halfvolle maan was en iemand een werkend geweer had.

De economie van dit bier drinken was verrassend. Een pint of halve liter, kostte 2 penny's van een Kwacha oftewel 10 cent van een Gulden. Voor ons was dat natuurlijk erg goedkoop, maar de opbrengst na het feest was zo'n beetje het hele kapitaal in dat dorp. Voor 100 mensen levert de verkoop van 100 kalebassen x 20 pinten x 2 penny = 40 Kwacha op, een kapitaal bedrag waar je echt wel wat voor kon kopen (in 1968 was 40 Kwacha = Gld 100). Een groot gedeelte van het geld kwam van familieleden die in de Copperbelt werkten. Soms smaakte het milletbier een beetje zuur, maar dat was een kwestie van wennen. Je kon van het bier niet echt dronken worden. Door er wat zoet fruit door te mengen werd het alcoholpercentage wel iets hoger. Door het gistingsproces werd het water uit de dorpsbron gezuiverd en was het daardoor een parasieten-vrije drank. Het was dagelijks voedsel in elk dorp en ook zeer kleine kinderen kregen de gezeefde en veilige pap al vanaf heel jonge leeftijd. Vanwege de eiwitten, vitamine B en hoge voedingswaarde bleek dat supergezond voor ze.

De anglicaanse en protestants-christelijke kerk was echter fel tegen deze bierfeesten, want er werd volop gedanst en plezier gemaakt. Er was een continue drumbeat van een paar bands die zich net zo hard in het zweet werkten als de dansers; soms sneller, harder en opjagender, dan weer alsof in een zwevende trance. Een grote cirkel van afwisselend een groep vrouwen of mannen; een groepje van vier drummers. Vlak bij een vuurtje waar de drums regelmatig vlakbij gehouden werden om de vellen strak te spannen. Grote drums voor het basisritme, waarvan het geluid tot ver in de omtrek dorpingen waarschuwde, en waarvan je maag op de beat mee-vibreerde. Een enkele muzikant had een okseldrum waarvan de spantouwen onder de oksel worden samengeknepen om een hoger geluid te maken; daarmee kon een melodie gespeeld worden. Naarmate de tijd verstreek ging het er wild en wilder aan toe, waarbij om beurten de oudere en jongere vrouwen de mannen uitdaagden en andersom. Vanuit de kring danste dan iemand naar het midden en voerde dan een hyperactieve solo op. Daarna moest de uitgedaagde persoon de kring in en deed zijn of haar solo.

Zo kwam er elke keer na enkele minuten een ander in het midden en ging de eerste terug in de cirkel, en zo de hele cirkel rond. De hele cirkel mensen kwam ook als groep in beweging en draaide soms stampvoetend ritmische rondjes waardoor er een stoffige sleuf ontstond. De ijzersterke jongens en meisjes konden de zeer energierijke dansen en wilde sprongen urenlang volhouden, maar wij bleke buitenlanders lagen al in een kwartier te hijgen in het gras. De weinige muziekpauzes werden gebruikt om de drums bij het vuurtje op te spannen. De hars en bijenwas klonten op het midden van de drum-vel werden voor de hete as van het vuur gehouden, waardoor het vel weer strakker ging staan.

Figuur 23. Sommige feesten werden opgeluisterd door speciale dansers en acrobaten die een raffia pak aanhadden en een houten masker op het hoofd.

1.6. Initiatie.

Als er een feest was dan kon je dat van mijlen ver horen aan de drumbeat. Chief Mukumbi, had ook ons team attent gemaakt op een initiatiefeest in een van de naburige dorpen. Het feest zou meer dan een week duren, maar in het weekeinde waren er de gebruikelijke dansmarathons. De combinatie van de doordringende en ritmische drumbeat, de geestelijke stimulering van de dans, de adrenaline, de zon, en veel bier (beetje alcohol), heel veel bier, maakte dat veel dansers in een trance raakten; het ging door in de avond en rond de vuren tot diep in de nacht.

Van kilometers afstand kwamen dorpelingen en feestgangers aangelopen, een van de meest belangrijke sociale interacties tussen de dorpen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommige vrouwen een paar maanden later niet echt wisten van wie ze zwanger waren geraakt, maar aan die kennis of het gebrek eraan werd niet zwaar getild. Echter, als er achter een hut tussen directe neven en nichten werd geneukt kwamen daar vaak imbieciel/achterlijk of zelfs mismaakte kinderen uit voort; die liet men dan gewoon versterven.

Het uithuwelijken van kinderen uit nabije familiedorpen of binnen enige bloedrelatie in de vrouwelijke lijn mocht niet; men moest uit een andere familiestam trouwen. Dat wil zeggen met een familie een aantal dorpen verder op. Dat was terecht, want dat leidde anders tot grote getallen achterlijke kinderen. Meestal overleefden deze zwakzinnige kinderen het niet, omdat ze op andere manieren ook zwak waren en dan door de moeder bewust verwaarloosd werden. Toch was er in een van de dorpen een flink aantal van de dorpelingen zwakzinnig en ook nog fysiek misvormd, heel waarschijnlijk vanwege inteelt. De kerk liet niet toe dat mismaakte en zwakzinnige baby's (zoals vroeger gebruikelijk was) de dood vonden, soms door versterving, soms door actie van de vroedvrouw of *witchdokter*. Het generaties achter elkaar trouwen binnen een geografisch beperkte omgeving leidde er natuurlijk toe dat er in de derde generatie ook veel trouwgevallen van bloedverwante personen in de mannelijke lijn waren. In de matrilineaire cultuur van Zambia werd alleen de vrouwelijke lijn gecontroleerd.

Tijdens dit initiatiefeest in Mukumbi probeerden we erachter te komen wat de plaatselijke gebruiken waren. De voorman van onze werkploeg was er ook en onder de consumptie van een paar liter sorhumbier werden wij voorgelicht. Het meisje, of eigenlijk kind van een jaar of tien-twaalf, was al meer dan een maand afgezonderd in een tijdelijke hut die voor haar iets buiten het dorp gebouwd was. Alleen haar grootmoeder en jongere meisjes mochten erbij, die haar dan te eten gaven. Dat wil zeggen: meisjes die nog geen kinderen konden krijgen of oma's die geen kinderen meer konden krijgen.

Het bruidsmisje was eigenlijk al een paar jaar eerder gecontracteerd, maar de kind-echtgenoot woonde nog in zijn eigen nieuwe hut in hetzelfde of naburige dorp. Het was belangrijk dat de initiatie gebeurde voordat ze ging menstrueren want anders zou dat kwade geesten oproepen. In die periode wordt ze opgerekt. "Wat bedoel je met oprekken, moet ze langer worden?" Het Engels van onze tolk was niet het beste dus alles twee keer vragen en uitleggen. "Haar vrouwengaatje tussen haar benen moet groter worden, zodat ze kan vrijen." "Haar vagina bedoel je?" "Ja, die moet opgerekt worden."

Nou dat was dan in ieder geval duidelijk, en ook nieuwe informatie waar ik nog nooit van gehoord had. "En hoe gaat dat dan, wat doen ze dan?" "Eerst moet het meisje het zelf doen met haar vingers en dan wordt er een maïskolf ingeperst, eerst een kleine dunne en dan na een tijdje een iets grotere, en zo verder."

Verder met spanning zitten kijken en luisteren wat er verder gebeurde, maar het kind zelf kregen we die dag niet te zien. De echtgenoot, een jongetje van een jaar of twaalf, zoekt een meisje uit nadat hij een eerste erectie heeft; daarna moeten de ouders onderhandelen. Het jochie was de hele middag aan het dansen en ontving van de genodigden kleine geschenken zoals munten en kralen. Het meisje werd vlak voor zonsondergang naar de hut van de echtgenoot gebracht, helemaal gebukt en afgedekt met doeken, alsof er een grote schildpad verhuisd werd. Daarna mocht de echtgenoot ook weer die hut in. Na wat gedoe in de hut begonnen alle vrouwen met een hoog schril en trillend geluid te joelen en dansten een paar rondje rond de hut. "Ze hebben nu voor de eerste keer gemeenschap, de jongen en het meisje." Ook werd er een rondje rond de hut van de moeder van het meisje gedanst en gejoeld. De drummers en de andere feestgangers gingen nog een paar uur door, maar voor middernacht waren we weer thuis in de caravan.

De volgende dag werd het initiatiefeest voorgezet met nieuwe ceremonies, en veel bier natuurlijk. 's Morgens worden de jongen en het meisje elk door hun eigen families ceremonieel gewassen en daarna is er een ceremonie voor de hut van de moeder van het meisje met giften. En alle bezoek gaat dan verder met bier drinken en dansen op de regelmatige drumbeat. Een van de dingen die ik me herinner van onze tolk is dat het meisje vanaf die dag twee weken niet meer hardop mag praten, alleen fluisteren. Na die twee weken is dan de initiatie afgelopen, bij elkaar een gebeurtenis van zowat twee maanden.

Nieuw jaar 1968 (Quote van Frans)

“Chief Mukumbi, die de drie eerste leden van ons planning team Remy, Frans en Luc ondertussen redelijk goed kende was op goede voet met ze. Remy en Frans ontmoetten met nieuw jaar de Chief in opperbeste stemming met zijn hele familie bij zijn huis. Na de bekende handjeklap begroetingen memoreerde hij onze inspanning in zijn gebied en was daar uitermate tevreden over. In zijn enthousiasme bood hij ons aan een van zijn nogal jonge dochters mee te nemen naar ons kampement. Dit aanbod werd gedaan in bijzijn van al zijn ca. 10 kinderen en ik dacht zijn een of twee vrouwen. Dit overviel ons. We realiseerde direct dat het afslaan van dit verzoek niet helemaal strookt met de daar gangbare cultuur. Anderzijds kon dit ook repercussies hebben in onze werkrelatie. Wat te doen? Veel tijd hadden we niet om erover na te denken. Intussen zat het meisje al pontificaal op de tussenzitting achter in onze landrover. Dus direct accepteren en dan nadenken wat te doen. Onze aarzeling was opgemerkt door Chief Mukumbi en hij slaakte een kreet van vreugde toen we zijn aanbod hadden aangenomen en gaf een opdracht aan zijn toeziende zonen. Deze renden weg en kort daarna kwamen ze terug met twee levende kippen. Deze werden achter in de landrover gekieperd met vastgebonden pootjes. De hele familie was bijzonder vereerd. De vrouwen en meisjes gaven een vreugde kreet ten gehore (monotoon geluid vibreren met de hand aan je mond).

Met een meisje voorin en twee kippetjes achter in de landrover zijn we teruggedreden naar ons kamp. Intussen hadden we besloten het meisje een glas limonade te geven en terug te sturen naar haar familie. De twee kippen werden aan de kok Mr. Green gegeven. Eén kip om zijn tent te bewaken voor de alom gevreesde slangen en de ander voor in de kookpot. Ons dilemma was dus hopelijk aardig opgelost. Wat de werkelijke bedoeling was van dit aanbod hebben we nooit nagevraagd, maar hij had er in ieder geval niets bij gezegd. Onze kok Mr. Green had trouwens wel een vrouw uit het dorp "te leen", hetgeen inderdaad gebruikelijk is in deze cultuur” (unquote).

In de Kaonde cultuur kon de Chief een nieuwe vrouw trouwen als de eerste een stel kinderen had gehad, maar Chief Mukumbi leefde slechts met de laatste vrouw permanent samen. Een soort achtereenvolgende polygamie, niet een parallelle. De Chief vond het maar raar en een beetje zielig dat die blanken daar met het nieuwe jaar in de *bush* zaten zonder vrouw. Het aanbieden van een van zijn dochters was dus een ruimhartig gebaar, terwijl die dochter zelf het ook misschien wel een interessant of aangenaam avontuur vond.¹¹

De Anglicaanse missiekerk was dus tegen dans en muziek, omdat dit werd gezien als heidens vermaak, losbandigheid, drankmisbruik en alles wat des duivels is, en daarom slecht was. Bovendien moet de missie geweten hebben dat de dansen bij geboortes, huwelijken en overlijden gerelateerd waren aan geestenbezwinging van overleden voorouders. Feesten is voor de Kaonde ook het verdrijven van kwade geesten. Dat laatste mocht dus niet meer en diende plaats te maken voor het zingen in de kerk voor de heiligen. In de grotere dorpen van de provincie met een overheidsadministratie waar de missie een sterkere invloed had werden de bierfeesten streng veroordeeld. Dit was het geval in Solwezi, Kasempa, Kabompo en Balovale, waar overal een bakstenen kerkje was gebouwd, of plaatsen waar eens in de zoveel tijd een geestelijke kwam preken. Maar de drums, de dans en het sorghumbier waren onderdelen van de eeuwenoude sociale en geestelijke beleving en cultuur van de Bemba en Kaonde stammen.

Bij het wegnemen van die diepgewortelde gewoontes werden de bewoners zwaarmoedig, ze konden niet meer met hun voorouders communiceren, geen kwade geesten meer verdrijven en verloren contacten met hun buurdorpen. Hun sociale levensstructuur werd door de (verkeerde) bemoeienis van de protestantse kerk kapotgemaakt en ze konden zich niet meer ontspannen.

¹¹ Onze externe teamleider dr. Hartung had een planningsproject in Suriname gedaan, en vertelde tijdens zijn laatste periodieke bezoek dat het daar voor de Afrikaanse meisjes (kinderen van vroegere slaven) belangrijk was zwanger te worden van een blanke man, zodat de lichter gekleurde kinderen dan een hogere status kregen en een betere kans om met een blanke te trouwen en daarmee een beter leven te hebben. Maar wij dachten dat dat hier (nog) niet speelde; de Chief was gewoon aardig.

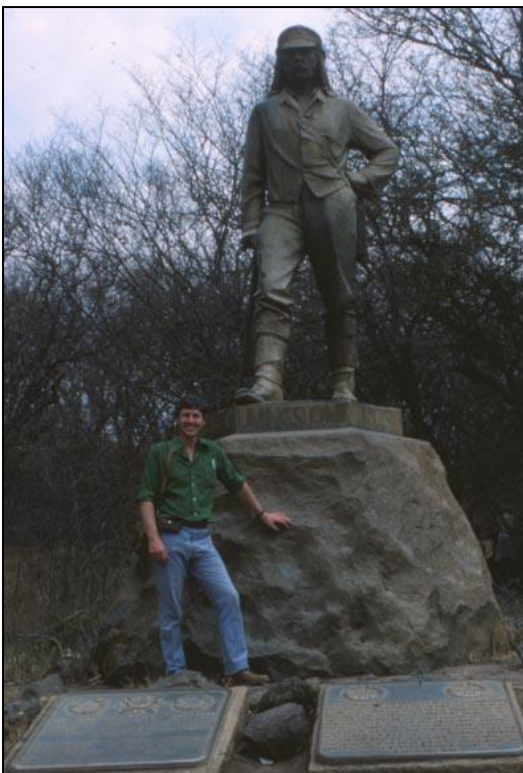
Niet alleen het sociale leven werd ontwricht maar ook de gezondheid van de kleine kinderen leed zwaar onder de kerkelijke verboden. Op de eerste plaats werden er meer baby's in leven gehouden door de hulp van het ziekenhuis in het grotere dorp dan gewoonlijk in de *bush* het geval was. Het kindertal per vrouw liep daarom rondom de grote dorpen met een missiehospitaal eerst sterk op van een vier naar vijf en later zes, die allemaal goed gevoed moesten worden. Dat laatste lukte niet voldoende. Op het moment dat de vrouw na ruim twee jaar borstvoeding weer zwanger raakte, moest de dan twee jaar baby het doen met de voedingsarme maismeel- of cassave pap. De wekelijkse bierpap van voedsel-, eiwit- en vitaminerijk sorghumbier was er niet meer, omdat het niet meer van de kerk gemaakt mocht worden. De twee jaar oude baby's kregen hongerziektes en diarree, en uiteindelijk chronische ondervoedingsziekten zoals Kwasiorkor, ten gevolge van chronisch eiwittekort, waardoor ze waterig opzwellen, of Merasmus als absoluut tekort aan voedsel en langzaam lusteloze skeletten werden. Grotere kindersterfte ontstond voor de twee jarigen en ouderen, waardoor gemeten kindertal van de vrouwen in de *bush* weer lager werd. Tussen de twee jaar en vijf jaar waren de kritische jaren, waar ze ook de meeste ontwikkeling moesten doormaken. Wanneer de kleine kinderen het tot na hun vijfde jaar wel overleefden, dan hadden velen blijvende groei- en hersenschade opgelopen. Leerproblemen zijn dan een blijvende handicap.

Het voedselrijke bier was een essentiële bron van eiwitten en vitamines, onontbeerlijk voor de baby's die na een jaar en ouder niet meer genoeg hadden aan de borstvoeding. Het bier werd eigenlijk altijd al gemaakt en het gistingsproces zuiverde tegelijkertijd het drinken van parasieten. Het drinkwater uit een bron of rivier is vaak besmet met larven, eieren van wormen en andere parasieten; *hookworm*, *bilharzia*, enz.

Normaal had men altijd wel wat sorghumbier in huis, de zoete pap was een ideaal voedsel voor de allerjongsten. Slechts voor de dorpsfeesten werden er extra grote hoeveelheden sorghum bier bereid dat iedereen voor dagenlang dronk. Dankzij de strenge regels van de missie en de beloften van een beter hiernamaals hadden ondervoeding, honger, sociale isolatie en zwaarmoedigheid hun intrede gedaan. De SNV-vrijwilliger verpleegsters in de ziekenhuizen van de grotere dorpen moesten dus weer oplossingen aandragen om het tekort aan eiwitten terug te draaien via gekookte bonen- en pindapapjes.

1.7. Meerdimensionaal onderzoek en planning.

Een basiselement van landbouw op een wat grotere schaal dan de kleine ontwikkelen dan de kleine *dambo*-tuintjes was dat de terreinen redelijk vlak moesten liggen. De zware en langdurige regenval in het regenseizoen zou anders te veel erosie veroorzaken. Behalve wat zeer globale kaarten waren er geen gegevens over hoogtelijnen of contouren.

Figuur 25. Standbeeld van Livingstone bij de Victoriawatervallen op de grens van Zambia met Rhodesië.
Rechts een bezoek aan de Victoria Watervallen.

Het goed in kaart brengen van hoogteverschillen was noodzakelijk om regenerosie op flauwe hellingen te voorkomen. De landmeetexpedities waren leuk teamwerk, maar zwaar, en soms opereerden we als Dr. Livingstone die zich met zijn bagage en tientallen dragers door de *bush* moest trekken (soms hakken) om dwars door Afrika te reizen totdat hij bij de watervallen aankwam.

De bossen op de door de grondexpert uitgezochte rode grond waren waarschijnlijk wat dichter van structuur dan de meeste savannebossen van Dr. Livingstone, en om lange zichtlijnen in de onder begroeiing te hakken voor onze theodoliet hadden we een tiental stevige dorpelingen in dienst, elk met een lichte kapbijn en een kapmes. Boompjes die meer dan armdik waren bleven staan, daar moest maar omheen gemeten worden. Alleen door te meten, konden we bepalen of de helling van de grond klein genoeg was om erosie in het vijf tot zes maanden durende regenseizoen te voorkomen. Daarnaast moest men ook leren om met de contouren van het terrein te ploegen. Lange zichtlijnen voor de theodoliet werden om de km aangelegd.

Op een goed moment grote activiteit, een slang? Nee. De hele groep lijn-makers ging met hun kleine snoeibijltjes een flinke boom omhakken, een paar meter naast de reeds honderden meters lange zichtlijn omhoogkijkend, gebarend. Wat bleek, boven in de boom was een groot nest van honingvliegjes ontdekt, en honing is een zeer gewilde lekkernij. In een kwartiertje kwam de boom naar beneden en werd het nest verder uitgehakt; in een half uur was iedereen aan het smullen van de honingraten die met vliegjes en al werden opgegeten.

Figuur 26. Poppen van traditionele dansers met raffia pakken en maskers. Souvenir uit Livingstone

Met zo'n natuurlijke energievoorziening was het oponthoud een welkome afwisseling. Behalve dat de kappers een leuk salaris kregen van een Kwacha per week (5 Gulden), kwamen ze ook thuis met rollen of strippen bast die ze onderweg van een bepaalde boomsoort afrokken. Die bast-strippen werden thuis gebruikt voor het maken van muren en dakconstructies en verder verwerkt tot sterke touwen.

De drie eerste leden van het planning team Remy, Frans en Luc, hadden er al anderhalf jaar erop zitten, toen we een (nieuwe) teamleider kregen. Hans Kaset, een schrale, saaie, magere en net afgestudeerde antropoloog, samen met zijn vrouw Bep, een kleine, rondborstige, vrolijke meid met opgestoken lang donker haar. Een groter fysiek verschil tussen hem en haar was slecht voorstelbaar. Hans wist volgens ons helemaal niets van de gewenste planning, maar zijn idee was dat er eerst wat beter gekeken moest worden naar de leefwijzen van de lokale bevolking en wat voor effect een veranderde levensstijl zou hebben.

Aan de ene kant niet zo gek, want de recente mislukkingen op het gebied van de introductie van economische landbouw leerde dat een nieuwe manier van werken en inkomen, en het opzetten van coöperaties niet voor iedereen was weggelegd¹², en zeker niet voor de bestaande *subsistence* bevolking in de *bush*. Aan de andere kant had het huidige team van planners een behoorlijke weerstand tegen een persoon die bij voorbaat zei dat er niets van deugdte, niet wist wat er dan wel moest gebeuren en van mening was dat je eerst twee jaar de gedragingen van de *bush*bevolking moest bestuderen voordat je iets deed. Een conflict van twee denkwijzen.¹³

¹² In principe voerden we het Zambiaanse overheidsbeleid uit dat door de regering was vastgesteld om de voedsel afhankelijkheid van Rhodesië te verminderen en zelfvoorzienend te worden, maar ook om werkgelegenheid naar de rurale gebieden te brengen ter vermindering van de rurale exodus.

¹³ Het planning team en de overeenkomst met *Town and Country Planning* hield na twee jaar op, maar gezien de vele problemen met de uitvoering was het in theorie wel een goed idee om wat beter de

Hans, als nieuwe teamleider, insisterde dat hij meteen met zijn eerste rit van Solwezi naar Mukumbi met onze kleine blauwe Landrover wilde rijden, terwijl wij argumenteerden dat hij de weg niet kende. Afijn, na een rammelende rit, veel te hard over de lange wasbord hoofdweg, het bosweggetje in. “Niet zo hard Hans, want er zitten scherpe bochten in de weg en kuilen.” Niets van aantrekken, hij kon Landrover rijden. “Pas op Hans, achter de volgende bocht zit een greppel!” Eigenwijs doorrijden dus, een Crash-Bang! We werden gelanceerd met het hoofd tegen het dak, een forse slinger, en met takken die tegen de voorruit sloegen kwamen we in het struikgewas tot stilstand. Een beetje deuk in de bumper, maar gelukkig niets kapot.

Oké, dat was het dan: Hans achterin, krijgt de autosleutels niet meer, bovendien was de benzine op de bon en de auto uitsluitend voor het Town & Country Planning project. Bovendien, als Hans wou gaan zitten antropologen in de *bush* dan had hij geen auto nodig. Binnen een week dus exit Hans als teamleider, bovendien waren wij al in de eindfase van de rapportage; niks meer eindeloos bestuderen.

Theoretisch was het goed mogelijk om een voorbeeldplanning te maken, en dus maten we het land, maakten tekeningen en rapporten, en aan de doelgroepen werd het hemd van het lijf gevraagd, gebruikmakend van tolken die uit het kleine projectbudget van T&CP betaald werden.

We hadden een gedetailleerd demografisch onderzoek opgezet voor een representatief groepje familiedorpen. Wie deed wat en hoeveel tijd was daar mee gemoeid? Middels uitgebreide vragenlijsten over de producten die ze verbouwde, opbrengsten en marketingsystemen, gezinssamenstelling en zo meer, bouwden we dossiers op met alle informatie.

Figuur 27. Originele handpiano uit Mukumbi regio, te spelen met twee duimen. Een steentje in de holle klankkast maakt een extra tikgeluid. Niet van een bestaande muzikant gekocht.

Een van de jongere mannen die in een dorp woonde bleek niet te werken, niet in de tuinbouw of hout verzamelen of hutten bouw, en bracht geen enkel inkomen binnen. “Hij zingt en maakt muziek op zijn handpiano”. Die handpiano is een bewerkt houten doosje met een tiental stripjes veermetaal waarop melodietjes gespeeld kunnen worden. “Maar hij kan toch meehelpen met de oogst en andere agrarische activiteiten?” “Nee hij doet alleen muziek, dat wordt door ons gewaardeerd.” Toen vonden we dat eerst een beetje raar, terwijl we ons niet realiseerden dat er in Europa ook veel mensen alleen van de muziek leven, zoals zangkoren, orkesten, de grammofoonplaten industrie en de radio.

Al die gegevens werden verwerkt in een economisch planningsmodel met berekening van de nodige hectares nieuwe landbouwgrond, investeringen, landbouwproductie en dorpscentra planning. Na een jaar interviews, rekenen, puzzelen, schrijven en tekenen, werd het rapport aangeboden aan het departement van *Town en Country Planning* voor wie we werkten. Het was onzes inziens een interessant voorbeeld van hoe je een gebied voor nieuw landgebruik inricht, en de bevolkingsgroei met de bijbehorende economische activiteiten kan inplannen. Dat was de opdracht en dat hadden we afgeleverd.

Nooit meer iets van gehoord, geen vragen voor verdere toelichting, niets, maar het was een aardig knap stukje werk van bijna tien manjaren. Toch blijf je enigszins geïnteresseerd van wat er dan blijft hangen van die informatie. Was het te begrijpen of te ingewikkeld? Kunnen ze er wat mee? Wordt het model voor ergens anders aangepast toegepast? Wordt er een trainingsprogramma mee opgezet? Of is het in een bureaula verdwenen als utopische oefening?¹⁴

gedragingen van de rurale bevolking te bestuderen, maar aan een andere leef- en werkmethode zouden ze met de rurale exodus en de grote bevolkingstoename in de grote steden toch niet kunnen ontkomen.

¹⁴ Een probleem van het rapport was dat het een theoretische activiteit was en de praktijk perikelen van de State Farms er niet in voorkwamen of geanalyseerd werden. Werk-willigheid, besteding inkomen, begrip voor lange termijn financiën,

Ook van de kant van de SNV werd niets meer vernomen. Was de activiteit wel goed overlegd met T&CP voordat het team de *bush* werd ingestuurd? Of mocht het SNV het uitvoeren, zodat het de overheid niet veel kostte en je weet nooit wat het oplevert? In de jaren later kreeg ik sterk de indruk dat de toenmalige ontwikkelingsorganisatie te weinig aan terugkoppeling deed om na te gaan wat nu het effect was van die goed bedoelde interventie.

Ik had mijn twee jaar diensttijd er nog niet opzitten, dus werd ik geplaatst bij het provinciale agrarisch bureau om de bouw van een viertal *Farm Training Centers* te ondersteunen. Een FTC in Solwezi bestond er al, en het was een logisch vervolg op de ervaringen van de *State Farms*, waar bleek dat er een structurele training nodig was voor jongeren om landbouw volgens het nieuwe economische model te ontwikkelen en uit te voeren.

Om de oudere *subsistence* boeren (veelal vrouwen met kinderen) uit de *bush* om te schakelen naar coöperatie manager was te veel gevraagd. Er moest een nieuwe generatie boeren komen.

Figuur 28. Wellicht duizenden jaren oude rots gravures met olifanten.

Gevonden in de buurt van Mukumbi waar kennelijk al duizenden jaren de dorpen bestonden.

Door de introductie van geweren is er nu nauwelijks wild meer.

1.8. Zambia Youth Service.

Om de ontwikkeling van de jeugd in goede banen te leiden werd medio 1964 de *Zambia Youth Service* opgericht. Toen wij een paar jaar later in Zambia aantraden was dit een breed ontwikkeld systeem dat in alle grote plaatsen afdelingen had. Er werden door de ZYS vele activiteiten georganiseerd, waarvan het merendeel een politieke strekking hadden.

In de afgelegen rurale gebieden was de presentie minder groot dan in de steden, maar de jongens van de ZYS waren aan de activistische kant. Dan was er al enige tijd de benzine en diesel op de bon, tot groot ongenoegen van velen, omdat het reizen daardoor minder makkelijk en veel duurder werd.

Langs de grote, lange rode *dirtroad* wegen liepen altijd mensen, soms met een fiets vol bagage, soms vrouwen met balen goederen op hun hoofd. Weinigen echter waren actief aan het liften omdat ze wisten dat de landrovers zelden passagiers meenamen omdat ze meestal al vol met mensen en bagage zaten.

Als we leeg waren, pikten we weleens mensen op, meestal meteen aan het begin van een rit. Met veel plezier en enthousiasme klommen de wandelaars dan achter in de open bak met hun bagage om zo uren lopen te besparen. Soms kon er wel eens een vrouw met kleine kinderen voorin gepropt worden.

planning en credit, de invloed van de verstoring van het bos-milieu en de grootschaligheid van de mais mono-cultuur, de conflicten tussen de *subsistence* bush-tuinen en de gemechaniseerde landbouw, communicatie tussen de coöperatie over een afstand van 1000 km met de commissie in de hoofdstad Lusaka, enz.

Dat had dan twee voordelen: je hoefde dan niet te stoppen voor andere lifters, want de achterbak was dan duidelijk vol, en als je vast kwam te zitten, dan had je een stel mensen die je in het regenseizoen uit de modder kon duwen. Het SNV was er in principe op tegen, want als er een ongeluk gebeurde dan had je ook een verantwoordelijkheid; dus alleen voor korte lokale ritten en bij voorkeur alleen mensen die met je werk te maken hadden.

Het alternatief voor veel dorpelingen was om een hele dag te gaan lopen, iets wat men voordat er goede wegen of auto's waren natuurlijk ook het gewend was. Omdat benzine zo waardevol was werd de jerrycan niet achter in de open bak van de pick-up gezet, maar vaak naast de bestuurder zodat de deur op slot kon.

Op een dag had een vrijwilliger in een andere provincie ook een stel jongens opgepikt en 20 km verder afgezet, maar dat bleek een staartje te hebben. Het waren jongeren van de plaatselijke ZYS die wisten wie die SNV'er was en vervolgens een klacht bij de organisatie indienden over discriminatie. Het argument was dat de Zambiaanse jongeren in de achterbak moesten zitten omdat die 'blanke' de jerrycan benzine voorin de auto belangrijker vond dan de Zambiaanse jeugd. Voorin zitten wordt als een privilege gevoeld. Racisme, discriminatie, gebrek aan respect, allerlei argumenten werden geroepen.

Afijn de directeur van de SNV werd ter verantwoording bij de directie van de ZYS geroepen, moest diep door het stof en zijn leven beteren. Bij de eerstvolgende bijeenkomst in SNV-verband werd dit geval verteld, waarbij er op aangedrongen werd niet zomaar onbekenden mee te laten rijden, ook al willen ze in de bak van de pick-up zitten. Relevant was wel dat in Zuid-Afrika er langzaam meer bewustheid kwam over het verschil tussen de blanken en de 'zwarten', een ontwikkeling waar de ZYS kennelijk op gespist was. Het resultaat was dat er een SNV-directie verordening kwam dat we helemaal geen passagiers meer mee mochten nemen, dus vooral geen jongeren. Oppassen geblazen dus.

Als 'blanke' eenling tussen allemaal afrikanen valt het je zelf nauwelijks op dat je anders bent, want iedereen die je ziet is afrikaan, bruine huidskleur, soms wat donkerder tot zelfs bijna zwart wanneer ze veel in de zon werkten, en soms, uit het verre zuiden, wat lichter bruin van kleur. Maar voor de afrikanen die een enkele 'blanke' zien is die heel erg zichtbaar. Daarbij komt dat die 'blanke' meestal een bevoorrechte positie heeft. Belangrijke functies werden door de blanken uitgevoerd. Het hoofd van de Landrover garage, de manager van de grootste winkel, de dokter, de dominee, de hoofd agrarische officer (mr. Russel), de kleinvee specialist mr. Malhotra uit India), die laatste ook gekleurd, maar duidelijk een buitenlander.

Figuur 29. De vlag van Zambia was ontworpen op basis van de geschiedenis van het land. Het grote groene veld staat voor het grote groene land; het oranje de koper rijkdom; het zwart de kleur van de bevolking; het rood het bloed dat vloeide voor de vrijheid en de adelaar om zich boven de problemen van het land te verheffen. Dan was er het grapje, dat de witte mast de 'blanken' voorstelden die het hele zaakje overeind hielden.

1.9. Farm Training Centers

In de North-West Provincie (3 x Nederland) waren vier nieuwe FTCs gepland waar jonge mannen via een serie korte twee wekelijkse cursussen konden leren hoe ze een product konden ontwikkelen en managen. Maïs verbouwen, kippen en eieren, gemengde tuinbouw met bonen en andere groentes, ploegen met ossen, visvijvers en visteelt, citroenen teelt, ananas, noem maar op. De schoolterreinen waren groot want de theorie werd ter plaatse in de praktijk gebracht en er moest accommodaties voor de leraren families zijn en slaapzalen voor de jongens. Per keer werden er 20 (jonge, mannelijke¹⁵) boeren met een busje uit de omgeving verzameld en na twee weken weer bij hun dorp afgezet.

¹⁵ Er was nooit overwogen om anno 1968 ook meisjes te trainen in betere tuinbouwtechnieken. Dat zou sowieso niet samen kunnen gaan met de jongens, maar ook alle leraren waren jonge mannen. Alle jonge meisjes/vrouwen waren kinderen aan het krijgen en opvoeden. Je zou dan een heel ander vrouwgericht voorlichtingssysteem moeten hebben met documentatie dat in de dorpen onderwezen kon worden.

Dezelfde FTC's leidden gedurende een jaar ook een paar veldwerkers op die naar de dorpen moesten om ter plaatse land- en tuinbouwvoorlichting te geven, want de vrouwen met hun kinderen konden niet uit de dorpen opgehaald worden. Het kippen- en groenteteeltprogramma gaf via de veldwerkers uiteindelijk dan voorlichting in de dorpjes. Het ossenploegen was geïntroduceerd, omdat het onderhoud van de tractoren te duur was, en zoals eerder beschreven ze vaak voor van alles en nog wat gebruikt worden, behalve om inkomsten te genereren. Vrijwel direct werd het idee om met ossen te ploegen opgegeven, omdat er te veel *tsé-tsé* vliegen waren, die de dure ossen binnen de kortste keren om zeep hielpen.

Wel heb ik nog aan een vangnet voor *tsé-tsé* vliegen gewerkt, een hangend donker tentje met een fuik die naar boven in een muskietennet uitmondde. Omdat het bewoog in de wind gingen ze er wel in, waar als er geen bloed te zuigen was vlogen ze naar boven naar het licht, maar konden er niet meer uit.

Figuur 30. Een van de vrijwilligers heeft maanden in de verpleging gelegen nadat hij door een *tsé-tsé* vlieg was besmet. De iets bruine maar grote vlieg is te herkennen aan de langwerpige ovale vorm en over elkaar gevouwen vleugels. De vlieg komt af op bewegende donkere objecten.

De bestrijding van ziekten door insecten (vooral malaria) was belangrijk. Een heel groot aantal kinderen overleed aan de gevolgen van malaria infectie, maar de ouderen hadden daar kennelijk weerstand tegen gekregen. Alle SNV'rs slikten dagelijks een tablet Darapim ter preventie, maar voorkomen dat je 's avonds gestoken was een basismaatregel. Voorkomen dat er in de buurt lege conservenblikjes lagen was ook belangrijk. Lege bierflesjes was geen groot probleem, want daar stond statiegeld op, maar bij de winkels, waar ze vaak buiten in de opslag stonden, was er nog wel een risico dat daar eieren ingelegd werden.

Voorlichting over het voorkomen van malaria werd al vroeg op scholen onderwezen, waarbij fraaie posters en kleurplaten werden gebruikt van de ontwikkeling van de malariamug.

Figuur 31. Voorbeelden van vroegere voorlichtingsplaten over de malariamug en haar voortplanting en over welke maatregelen genomen moesten worden om malaria te voorkomen. Dit is niet de originele die we bij de opleiding kregen.

Tijdens deze voorlichtingssessies werd er goed opgelet want het was een echt gevaar en er waren jaarlijks vele doden te betreuren, vooral kleine kinderen. Na de les kon iedereen goed de maatregelen opsommen en wist iedereen wat er gedaan moest worden, tot grote tevredenheid van de voorlichter.

Op het einde van de les vroeg de onderwijzer of iemand nog iets wilde zeggen.

“Ja, we hebben het allemaal goed begrepen meester, en we zullen alles doen om dit ongedierte te bestrijden, maar we hebben die grote beesten hier nog nooit gezien.”

1.10. Reizen in de provincie.

Omdat ik niet meer dagelijks op en neer kon reizen van de Kanshansi-mijn naar Solwezi en er geen koloniale woningen meer beschikbaar waren had het SNV met de overheid een stel Terrapin container woningen georganiseerd die op een stuk terrein tussen andere woningen werd neergezet en aangesloten op waterleiding en riolering. Het ding paste op een lage trailer en eenmaal neergezet werd een zijkant omhoog geklapt, de vloer opgevouwen en daarna de buitenwanden in het opgevouwen gedeelte gezet.

Een aardige woning in een dag, met alles er op en eraan. De naam Terrapin komt van een schildpad die zijn huis met zich meedraagt. Het afvalwater uit het keukentje en wastafel liep de tuin in, waar ik aardappelen en wortels had geplant, maar het oogsten van de aardappelen heb ik niet meer meegemaakt.

Mijn taak bestond hoofdzakelijk uit bouwmaterialen en het transport ervan organiseren en financieren zoals bakstenen, kozijnen, cement en dakpannen. Het was eigenlijk pure vacaturevervulling bij gebrek aan Zambianen¹⁶ die in de *bush*-omstandigheden wilden werken, maar voor mijn gevoel veel boeiender dan militaire dienst bij de genie in Vucht.

Er moest veel gereisd worden om de bouwploegen aan de gang te houden want het FTC van Mwinilunga lag zo'n 250 km van Solwezi naar het westen, en Balovale ruim 350 km in het zuidwesten. Altijd op reis met een 200 liter drum benzine achter in de auto, want je wist nooit of je wel brandstof kon krijgen aan het einde van de weg. Vaak reed er een andere vrijwilliger mee¹⁷ en soms stopte we halverwege om bij een van mijn 1967 SNV-lichting bosbouwers langs te gaan; die zat er in zijn eentje op een nieuwe coöperatie. Dat was vaak feest bij Ymte Loff, want als we vroeg in de middag kwamen, dan pakte hij zijn geweer en sloop met een hulpje een uurtje door het bos om dan weer thuis bij de caravan te komen met een op-de-huid gevild wild zwijn. De ingewanden en de huid liet hij in het bos liggen voor de andere dieren en insecten, en zijn helpers kregen dan de borstkas, hart, lever en niertjes mee. Ondertussen had dan zijn kok de grote barbecue opgestookt en konden we daarna van een heerlijk stuk geroosterd wild zwijn genieten. Ymte had zijn caravan onderkomen flink uitgebreid met veranda's, logeerkamer, badkamer en andere uitbouwsels (opslag) en had zelfs een grotere koelkast aangeschaft voor het vlees dat hij regelmatig schoot.

De dorpsbewoners hadden er heel wat voor over om aan een geweer te komen, want dat betekende soms vlees in de pot. Voor de Onafhankelijkheid waren er al veel voorlader geweren, maar ondertussen was het wild al aanzienlijk uitgedund. Van oude Landrovers werd nu de stuurkolom gebruikt voor een geweerloop, die dan als voorlader werd ingericht. Het vullen en schieten was een gevaarlijke bezigheid en de achterkant van een zelfgemaakt geweer knalde wel eens uit elkaar hetgeen vaak de dood van de jager tot gevolg had.

Het was ook gevaarlijk als het ene schot niet meteen dodelijk was, want een aangeschoten *warthog* was een agressief dier met grote slagtanden. Het was dus zaak om zo stil mogelijk tot vlak bij de prooi te sluipen, want een tweede schot zat er niet in. Als je een goed schot had en het dier ging er vandoor, dan moest je soms wel een dag spoorzoeken om het bloedende dier te vinden en dan te hopen dat een luipaard het niet eerder te grazen had genomen en verstoep. In ieder geval was Ymte minstens zo belangrijk als het dorpshoofd vanwege zijn geweer met telescoop waarmee je een zwijn of duiker op >100 meter met een enkel schot kon omleggen. Om zijn telescoop precies af te stellen gebruikte hij de palmbomen aan de overkant van de *dambo*, zodat er al enkele palmen waren waar een-voor-een de bladen waren afgeschoten.

Onderweg kon je bij de grotere dorpen overnachten in Gouvernement gastverblijven, een slim systeem van bakstenen woningen met personeel, ingericht met keuken en veranda met muskietengaas, brandhout, badkamer en alles. Via de telex van het agrarische kantoor, die sinds kort de dorpstelegraaf had vervangen, kon je dan via het districtshoofd een paar dagen van tevoren een kamer bestellen. Er werd veel gebruik van gemaakt en je moest dus op tijd je reis plannen, en het was alleen voor overheidsperoneel. Als ondersteuning van het FTC- bouwprogramma mocht ik daar gebruik van maken via de provinciale agrarische *officer*. Er was geen eten, dat moest je zelf meenemen, en aan de kok geven om te bereiden.

¹⁶ Niet echt verwonderlijk, want de vastgestelde salarissen voor de lokale bevolking waren heel erg laag, terwijl de jongeren die wat onderwijs genoten hadden liever een witte-boorden baan in een kantoor hadden.

¹⁷ Er waren maar weinig niet-agrarische vrijwilligers die een eigen transport hadden.

Wanneer je vroeg aankwam wilde de kok ook nog wel eens wat eten voor je kopen in de markt, maar na theetijd zat dat er niet meer in. Voor noodgevallen had ik een doos met blikjes witte bonen en haring in tomatensaus, droge salami, droge volkoren biscuitjes, thee, suiker, melkpoeder en zulk soort Engelse lekkernijen achter in de auto liggen.

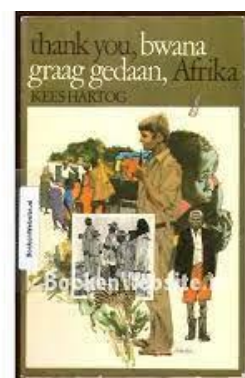
Op een van de rondritten langs de FTC's nam ik de Veterinary officer mee, een oudere SNV-er (Jos Vliks) die onderzoek moest doen naar het voorkomen van ziekten bij varkens zoals wormen in de poten (trichinellose) en spoelwormen, redenen waarom we varkensvlees goed moesten koken. Omdat de varkens bij elkaar zaten droegen ze de ziekte over. Dat onderzoek overleefden de varkens niet, maar daarna werden ze verder geslacht voor consumptie. Een groot feest, want het beest werd aan de coöperatie betaald, waarna het onder de leden werd verdeeld.

Figuur 32. Onderzoek naar varkensziekte, samen met de veterinaire officer die met mij mee reeds naar de FTC's. Daarna was het altijd een rijke BBQ met de coöperatie leden.

Mwinilunga, een paar honderd km naar het westen van Solwezi ligt aan de grens met de Congo was een van de plaatsen waar een FTC gebouwd moest worden. Daar woonde Kees Hartog, ook van mijn 1968 SNV lichting, ietwat filosofisch ingesteld. Hij heeft een aantal van zijn persoonlijke avonturen met de FTC en visies in deze uithoek van Zambia een paar jaar later te boek gesteld.

Figuur 33. Kees Hartog heeft twee boekjes geschreven over zijn tijd in Mwinilunga. Een levendig verhaal over alledaagse gebeurtenissen in een afgelegen dorpje.

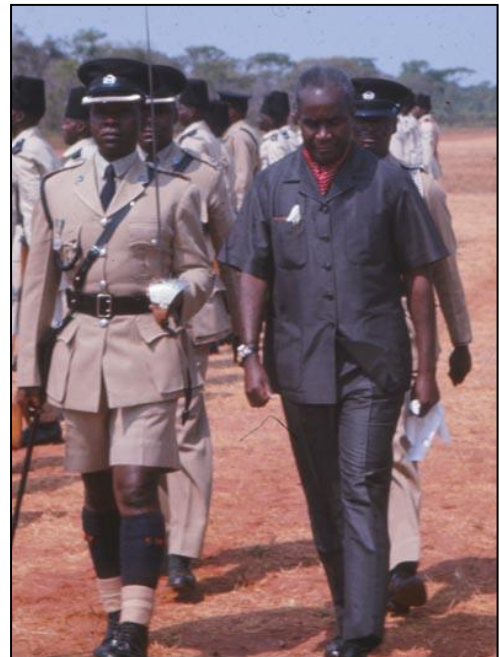
Hij moest coöperaties helpen opzetten en daarmee de *subsistence* boeren van hun *shifting cultivation* methodes afbrengen. De Zambiaanse overheidsfunctionarissen hadden dat werk al een beetje opgegeven, maar Kees liet zich vooreerst niet uit het veld slaan. Pas gedurende het ontwikkelingsproces kom je er dan achter dat het wellicht beter was dat je de *subsistence* boeren misschien eerst kleine nieuwe stapjes kan laten leren, dan een hele groep nieuwe ontwikkelingen tegelijkertijd een andere levensstijl aan te bieden.

Een betere mix van tuinbouwproducten en groeivolgorde van gewassen, irrigatie, compost maken, grondverbetering en verbeterd zaaigoed en opslag waren opties die niet ontwikkeld werden. Met enthousiasme en een goed gevoel voor observatie heeft Kees de gewone, en voor ons soms hilarische, gebeurtenissen kunnen vastleggen in een paar boekjes. Als je geen gevoel voor humor had, en het komische van de situaties niet kon doorzien, dan was het natuurlijk wel inriest wat er zo om je heen gebeurde ¹⁸.

In Mwinilunga groeide kleine zoete ananassen, heerlijk¹⁹. Rond de aanvang van het regenseizoen waren ze rijp en kon je ze op de markt voor een paar pennies krijgen. Omdat het klimaat er blijkbaar goed voor was werd besloten om het groeiprogramma uit te breiden en een ananas inblikfabriekje op te zetten.

¹⁸ Kees Hartog, "Thank you Bwana, graag gedaan Afrika" en "Waarom zoveel haast Bwana?"

¹⁹ Deze geschiedenis was niet door Kees opgetekend, wellicht omdat het niet direct zijn coöperatie betrof en omdat zoiets natuurlijk wel een vorm van kritiek op de overheidsplanning was.

Figuur 34. Aankomst van President Dr. Kenneth Kaunda langs de hoofdweg bij Kabompo.

Zambia was rijk en er werd dus een kleine inblikfabriek gekocht, 5000 km vanuit Rhodesië via Lusaka en Solwezi naar Mwinilunga gereden, en daar in elkaar gezet.

De lokale bevolking werd ondertussen gestimuleerd om toch maar veel nieuwe ananassen te planten want die konden dan aan de fabriek worden verkocht en ingeblikt. Mooi gepland, extra bedrijvigheid en inkomen voor de boeren en werkgelegenheid in de fabriek. Zogezegd zo gedaan.

Een maandje voordat de zoete ananassen rijp zouden worden is er een inblikdeskundige bijgekomen om de eerste oogst op de juiste manier in te blikken zodat Mwinilunga een exportcentrum voor ananas kon worden. Helaas, wat toen niemand blijkbaar wist was dat je zoete ananas niet goed kon inblikken; daar was de zure soort voor nodig en extra suiker om het te conserveren. Bovendien waren de zoete ananassen eigenlijk veel te klein, want je moet van een verse ananas aardig wat van de buitenkant afsnijden om te zorgen dat de bloemkernen die over de hele buitenkant zitten eraf gesneden worden. Als je dat bij de kleine zoete ananas zou doen dan had je een veel kleiner blikje nodig en die kon de fabriek niet maken.

Figuur 35. Begroeting van Nederlandse vrijwilligers, Harm en Dick te Kabompo. Zo ging het in alle grote dorpen waar projecten werden gerund.

Het fabriekje was bijna klaar, maar zo gauw had je niet een hele nieuwe oogst van grotere zure ananassen of andersoortige gewassen (om in te blikken) die sowieso niet in de regio voorkwamen. Een kleine oogst van grote en zuurdere ananassen voor de inblikfabriek zou minstens drie jaar duren, gesteld dat je snel het plantgoed kon importeren, dus wat doe je dan ondertussen met de fabriek?

Geen probleem dacht men, je kon heel snel oranje worteltjes groeien en inblikken. De grond en het klimaat waren daar uitstekend voor, en de halve liter blikken de goede maat (een pond). Dus allemaal worteltjes zaaien en binnen een paar maanden inblikken.

Er waren echter nog drie andere problemen met betrekking tot de worteltjes.

Het eerste was dat bijna de helft van het jaar de weg te slecht was om vrachtwagens met lege dozen blikjes te importeren of om volle blikken te exporteren. In het fabriekje was geen voorziening om zelf blikjes te maken van dun tin metaal. Het exporteren van gevulde blikjes met wortelen met behulp van Landrover pick-up trucks was economisch niet rendabel, want de geplande consumenten woonden in de grote steden in de Copperbelt, 400 km *dirt road* verderop.

Het tweede probleem was dat het een soort wortel was, iets wat de “moderne geurbaniseerde” Zambianen niet wilden eten. Cassave en zoete aardappel zijn ook wortelsoorten en vooral cassave is in de droge tijd een overlevingsvoedsel voor de *subsistence* boeren en daarom had het een erg lage sociale status. De recent geurbaniseerde lustten dus geen wortels. Wortels werden dus niet gekocht en zeker niet als die ook nog duur waren vanwege het inblikproces. Bovendien, het hele jaar kan je ook in de Copperbelt makkelijk wortels verbouwen.

Het derde probleem, een kleintje...., was dat tegen de tijd dat de productie ingeblikt moest worden er zelden elektriciteit was, omdat de elektriciteitsvoorziening in Mwinilunga niet was berekend op een industrie. Dit laatste probleem werd naar verluid een jaar later opgelost met een nieuwe stads dieselgenerator.

Hoe uiteindelijk de inblik fabriek is gaan werken is mij niet meer bekend. Misschien hebben ze verschillende soorten bonen ingeblikt, want dat is wel voedzaam, lang te bewaren en verkoopbaar. Deze ervaring laat zien dat het niet zo simpel is om even een nieuw product en nieuwe technologie te introduceren, waarbij de traditionele aspecten en cultuur een rol spelen.

Er waren dus heel veel heerlijke zoete ananassen op de markt die bijna niets meer kostten, ze waren zo goedkoop dat een aantal boeren ze niet eens meer naar de markt brachten. Sommigen probeerden de overrijpe vruchten te persen en te destilleren, want je kon er wel sterke drank van maken, mogelijk een heel lucratieve business. De kerk verbood dit echter ten strengste.

Op een keer had ik een de dag tevoren een flinke doos rijpe ananassjes mee teruggenomen naar Solwezi om uit te delen. Onderweg, tijdens een pauze gedurende de lange rit hebben we toen een paar heerlijk rijpe zoete ananassen opgegeten, alsof je een pak puur ananassap opdronk, lekker, en nog maar eentje. Echter, toen ik weer aan het rijden was merkte ik dat de weg voor mijn ogen ronddraaide. Blijkbaar waren ze in de warme auto gaan fermenteren en hadden een erg hoog alcoholgehalte gekregen, en was ik een beetje dronken geworden. Dus even de roes uitslapen in de schaduw van een boom.

De geschiedenis met de ananasfabriek en de worteltjes was niet allen typisch voor een uithoek zoals Mwinilunga, maar ook voor een aantal andere ontwikkelingsprojecten zoals bijvoorbeeld het “met ossen ploegen” in een *tsé-tsé* gebied. Dat was een wild voorstel van iemand die in Azië gezien had dat kleine boeren geen tractoren gebruikte maar ossen. Zelfs met ossen kan je de harde rode kleigrond niet ploegen, maar die ossen worden meteen slachtoffer van de *tsé-tsé* vlieg. Bovendien is er in het droge seizoen niet het goede eten beschikbaar voor de ossen. Exit ossen idee.

Het omvormen van *subsistence* boeren naar gemeenschappelijke landbouwcoöperaties ging ook hier erg moeizaam, onder andere door gebrek aan voedselzekerheid het jaar door. Er waren geen zichtbare voorbeelden dat het zou werken. Er werd hard gewerkt aan schitterende ideeën, die kort daarop door gebrek aan kennis of onderzoek volledig faalden, zelfs, zoals de ananasfabriek, binnen een half jaar na hun opbouw.

Na een jaar bleek ook dat citroenenteelt niet haalbaar was want gedurende een paar nachten per jaar daalde de een temperatuur onder de nul graden en vroom alle jonge aanplant kapot.

Figuur 36. Enthousiaste verwelkoming en toespraken door Kaunda.

Op de achtergrond een aantal toeschouwers boven op een termietenheuvel.

Dit waren belangrijke gebeurtenissen in de dorpen waar nog lang over werd nagepraat.

Wel vroegen we ons af wat de presidentiële stoet nu te weten kwam met deze excursies.

President Kaunda reisde regelmatig het hele land af ter stimulering van het contact met de lokale bevolking en gedurende die reizen werden er dan steeds nieuwe gebouwen geopend en projecten bezocht. Zo ook het kippenprogramma in Balovale, helemaal in het westen, bijna aan de grens met Angola, nog eens 100 km verder naar het zuidwesten dan Mwinilunga, maar dan moest je wel 500 km omrijden. De afstanden waren voor Nederlandse begrippen immens. In Balovale werden vrouwengroepen ondersteund en leerden hoe ze een kippenhok konden bouwen, kippen fokken van eendagskuikens, eieren verzamelen en om slachtkippen te verkopen. De planning gaf aan dat er een zestal kippenfarms gereed zouden zijn bij het aanstaande bezoek van Dr. Kaunda. De hokken waren allemaal keurig op tijd klaar, maar er waren helaas niet genoeg kippen. De President en zijn gevolg was een stoet bestaande uit een witte Mercedes, voorafgegaan en gevolgd door blauwe politie Landrovers, en met en zowat alle senior district gouvernement functionarissen. Het geheel bewoog maar langzaam en moest hele stukken via de grote weg rijden om bij de volgende kippenfarm te komen die langs een binnenweg lag.

Omdat ik een Landrover had en contact met de FTC's (ook in Balovale), werd ik gecharterd om het probleempje van de te weinige kippen te helpen oplossen. Alle beschikbare witte leghorns waren reeds in één hok gestopt voordat de President met zijn gevolg arriveerde.

Na de gebruikelijke toespraken en de bezichtiging van het nieuwe schone kippenhok met de keurige witte kippen, werd de stoet weer in beweging gezet voor de bezichtiging van het volgende kippenhok een paar dorpen verder op.

Net toen de stoet weer op weg ging en een heel eind moest omrijden hebben wij in de haast alle kippen opgepakt en onder luid gekakel, fladderende kippen en rondvliegende veren, werden ze zonder pardoes in bamboe manden gepropt. Snel via een hobbelige nauwe binnenweg naar het volgende kippenhok gebracht en weer losgelaten. Ze zagen er nu wel wat verformfaaid uit en de losse veren lagen overal, ook buiten het hok.

In ieder geval mooi op tijd voordat de Presidentiële stoet arriveerde. Ook hier weer toespraken en een lintje doorknippen van het nieuwe hok. Hopelijk merkte niemand dat er in het hok hoegenaamd geen poep te bekennen was. Nadat de stoet weer op gang was gekomen, weer de kippen oppakken. Maar deze waren getraumatiseerd van de vorige keer en er ontstond een wilde jacht om de kippen weer in de bamboe korven te krijgen. Weer via achterweggetjes naar het andere hok racen.

Net op tijd voor de aankomst van de stoet werden de kippen weer losgelaten, maar dit keer zagen de kippen er wel heel erg slordig uit en renden ze kakelend door het hok. De nieuwe coöperatiehouders vertelden aan President Kaunda dat er wel zes van deze geweldige kippenprojecten waren en dat ze allemaal eieren produceerden; niet dus. Deze vang- en verlos oefening moest eigenlijk nog een keer voor het vierde hok in een ander dorp, maar de kippen- ambtenaar gaf gelukkig aan dat dit niet meer in het tijdschema paste.

Figuur 37. De Agrarische Show was een van de happenings waar maanden voorbereiding voor nodig was. Rond een groot veld werden tentallen kraampjes gebouwd waar alle coöperaties en (vrouwen)groepen hun producten konden tonen en verkopen. Voor de opening kwamen alle belangrijke mensen toespraken houden en werden er parades gegeven.

11. Cassettebandje

Er was dus wel wat voor te zeggen dat je eerst uitgebreid de problematiek moest bestuderen voordat je een economische ingreep deed, en dus had onze nieuwe teamleider Hans Kaset wel een interessante taak. Maar vanuit diens eigen oogmerk zat hij er hoofdzakelijk omdat dit zijn eerste betaalde baan was, en vooral niet om de ontwikkelingsproblemen op te lossen. Hij had een unieke positie om exclusief thesismateriaal te verzamelen voor een dissertatie. Om innig contact met de dorpelingen te hebben ging hij in een familiedorpje bij Mukumbi wonen.

Hij vond dat het beter was dat Bep er niet bij was en zij bleef dus in Solwezi. Het was aan mij de eer om hem af en toe uit Mukumbi op te halen en terug te brengen naar Solwezi waar we nu allebei een huis hadden in Kansanshi. De Kansanshi was een verlaten kopermijn (onderdeel van de vroegere Copperbelt) een half uurtje rijden buiten het dorp Solwezi. Dan kon hij zich bevoorraden en een paar dagen later kon ik hem dan terugbrengen naar zijn onderzoek dorp, waar ik regelmatig in de buurt kwam vanwege het monitoren van de bouwwerkzaamheden op de FTC's.

De kopermijn was niet meer in gebruik, omdat de oude methode van schachten graven en gangen maken te duur was geworden en de eenvoudiger winningsmethode in de Copperbelt meer rendabel was. Omdat er geen vrije woningen in Solwezi waren werden er op de oude mijncompound een tiental vrijwilligers geparkeerd. Ook Kaset had er een huis waar zijn sexy echtgenote Bep geparkeerd was en zich kennelijk verveelde.

Figuur 38. Auteur op top van de Kansanshi mijn. Net zichtbaar zijn de lage muurtjes die rondom om tientallen meters diepe schachten gebouwd waren, waardoor vroeger kopererts naar boven werd gehaald.

Ik had wel een fotoestel, maar waar uiteindelijk alle foto's van Zambia en de game safari's na een tiental verhuizingen zijn gebleven weet ik niet precies. Slechts een paar heb ik kunnen vinden.

Bep vertelde dat zij tijdens de jaren dat Hans antropologie studeerde als receptioniste had gewerkt en een klein inkomen verdiende. Daarvan werd ook zijn hele studie betaald. Als eenvoudig meisje keek ze hoog op naar de 'zeer geleerde' Hans, die iets heel ingewikkelds studeerde.

Het feit dat wij als planningsteam hem binnen de kortste keren aan de kant hadden gezet, had bij haar een flinke deuk in haar ontzag voor Hans opgelopen. Nu hij eenmaal een dik betaalde baan had bij het SNV kon er echter niet veel vanaf. Ze mocht niets besteden, en ze liep nog steeds in haar iets te kleine meisjes jurkjes rond, waarbij haar weelderige vormen nauwelijks binnen het textiel pasten. De gevolgen van een afwezige saaie en krenterige Hans, die blijkbaar wel interessante "dingen" deed in Mukumbi, waar zij dan geen deel mocht uitmaken, bleven dan ook niet uit.

Vanwege de zeer hoge koperprijs had de overheid een contract gemaakt met de Roan Survey Trust uit Zuid-Afrika die met een viertal geologen, piloten en andere deskundigen de omgeving onderzochten naar koper en andere deposito's die ontgonnen konden worden. Jonge stoere blitse cowboys, echte mannen die alles wat ze nodig hadden uit Zuid-Afrika en Rhodesië invlogen als ze er trek in hadden. Ze hadden een voor ons gevoel zeer luxe kamp opgezet. Een tiental km verderop aan de andere kant van de oude mijn, met een fraai uitzicht over de vlaktes. Diepvriezers, generators, airconditioners, keukens met van alles er op en eraan, kok inclusief, muziek en grote luidsprekers en een bar vol met drank.

Met hun helikopter konden ze de potentiële plaatsen identificeren, waarop ze daar dan een diepe boring maakten om de steenlagen te onderzoeken. Om dat te kunnen doen moesten ze dan wel de boorinstallatie door het bos trekken, ploegen kan je beter zeggen, want met zo'n operatie werden er kilometerslange gangpaden opengebrouwen, dwars door het bos. Op een weekeind kwamen we ze tegen, en als enige andere jonge blanke buitenlanders hadden we al snel contact.

Eenmaal op de Kansanshi-mijn bij mij thuis ontdekten ze meteen mijn buurvrouw Bep Kaset, die daar in een zeer zonnig jurkje rondliep; er was geen houden aan en ze moesten allemaal kennismaken, de een nog uitbundiger dan de andere. En Bep, die vond alle aandacht prachtig, eindelijk eens echte mannen en wat anders dan de vrijwilligers. Sindsdien kwamen ze regelmatig bij haar langs en werd ze meegenomen voor feestjes. Een stoere schot met krullend rood haar, bleek na een paar bezoeken wel erg in de smaak te vallen.

Een paar dagen later kwam hun helikopter laag over, met over de luidspreker muziek; iedereen naar boven kijken natuurlijk. Die muziek was niet goed te horen door het lawaai van de wieken, en eenmaal vlak boven het pad voor ons huis hield de muziek op en gooiden ze een cassettebandje naar beneden. Die dag en de dagen erna hoorden we uit het huis van Bep Italiaanse muziek zoals: Amore Mio, Bella Blanca, Solcimo Eterno, of zulk soort melodieën.

Een paar weken later toen ik Hans Kaset weer ophaalde uit Mukumbi en thuisbracht, bleek Bep niet aanwezig. "Tja, ik weet het niet hoor, misschien is ze met iemand boodschappen doen in Solwezi, ik kan wel in de markt gaan kijken". Bep vinden in Solwezi was natuurlijk geen kunst, als die in het dorpje kwam kon iedereen vertellen waar ze was.

Ik weer in de Landrover gestapt, maar niet naar Solwezi, de andere kant op naar het Roan Survey Trust kamp. En ja hoor, daar liep Bep, stralend met haar lange donkere haar los, golvend in de zachte bries, in haar te kleine bloemetjesjurkje, ook nog met de bovenste knoopjes los, en op blote voeten.

"Zo, Bep, is het gezellig hier? Ik heb Hans net uit Mukumbi opgehaald en in Kansanshi afgezet en hij vroeg naar je, ga je mee naar huis, of wat zal ik doen?"

"Nee hoor, ik heb het hier wel naar mijn zin, zeg maar tegen Hans dat ik hier blijf."

Wauw..., dat had ik niet verwacht en niet op gerekend. Na wat heen en weer praten, ik zonder Bep terug en de algemene inhoud van het gesprek aan Hans medegedeeld.

"Nee, Hans, je kan mijn auto niet meekrijgen, regel morgen maar een andere auto".

Gelukkig was dat niet nodig want tegen de avond werd Bep door een chauffeur op de mijn afgeleverd. Die avond heb ik geen geschreeuw of muziek gehoord; eigenlijk was er een stilte om te snijden.

De volgende dag wilde Hans weer weg, bevoorrading in Solwezi en terug naar Mukumbi. Dat kon hij dan ook zelf maar regelen, uiteindelijk was ik zijn chauffeur niet maar heb hem wel op een goed moment met zijn dozen in Solwezi afgezet. En Bep? Die werd 's middags opgehaald door de roodharige schotse bink. Daar bleef het niet bij, kennelijk hadden Bep en Hans afgesproken om maar verder uit elkaar te gaan en Bep was alleen in Kansanshi als de jongens op boorexpeditie gingen.

Mijn weinige papieren afval werd dagelijks in de zware gietijzeren keukenoven verbrand door de kok die elke ochtend een brood bakte. In het gietijzeren fornuis werd tegelijkertijd het water in de boiler verwarmd zodat ik een warme douche kon nemen of hij de was kon doen. Niet douchen op wasdag dus. Het composteerbare afval werd in een kuil wat verder in het bos weggegooid, voor de mieren; eigenlijk was er nauwelijks afval. Op een middag vond ik echter midden op het pad voor mijn huis een doordruk kaartje van een 24 stuks anticonceptiepillen verpakking, en ongeveer de helft was maar gebruikt. "Oh jee, Bep heeft haar pillen verloren, dat gaat niet goed zo".

Ik bij Bep langs met het halfvolle kaartje, maar Bep wist het wel, ze had het kaartje het raam uit gegooid. Blijkbaar hadden ze afgesproken geen ruzie te maken en waren uit elkaar te gaan. Bep had het leven ontdekt en Hans had volgens haar een relatie in Mukumbi aangeknoopt, je moet toch als antropoloog weten hoe je met een dorping samenwoont, nietwaar?

"Weet je wel dat die Roan Survey jongens hier alleen maar voor een paar maanden zijn en dat ze dan allemaal terug naar Zimbabwe gaan? Het lijkt me niet dat je zomaar met ze mee kan gaan."

"Ja, dat wist ze, en nee, ze kon niet mee. Haar roodharige schotse vriend had al een vrouw en een kind, maar ze had er vrede mee om dan terug naar Nederland te gaan."

Een paar weken later was ze vertrokken, haar 'cassettebandje' met Italiaanse love songs uiteraard meegenomen, de enige 'Kaset' waar ze nog aan wilde denken.

Twee jaar later ontmoette ik haar weer op een reünie van Zambia vrijwilligers, ze zag er stralend uit, een lieve jonge vrouw met een guitig rossig kindje op de arm. Ze had ook een andere achternaam, waarschijnlijk haar eigen, die weet ik niet meer.

Figuur 39. Een paar maal op safari in Luangwa game reserve, ook een keer te voet, een fantastische ervaring die in 1968 nog geen gemeengoed was, zelfs niet voor welvarende Europeanen die de dure vliegreis konden betalen.

De twee jaren *bush* met de nodige avonturen en belevenissen gingen snel voorbij. Met het opschrijven van dit verhaal een flink aantal jaren later, kwamen de gebeurtenissen weer naar boven, zoals een bierdrink weekeinde in Lumumbashi, net over de grens van de Congo. Met vier vrijwilligers en in de 4WD Landrover door het bos naar het noorden langs een sluipweggetje dat het koper Survey team had gevonden. Omdat we geen paspoorten hadden namen we de douaneman mee voor het bier- en muziekfestijn, de hele nacht door van het ene naar het andere café, dansen op de temperamentvolle en ritmische Congolese muziek van live beatbandjes en DJs met platendraaiers; na het zeer rustige protestantse Zambia was het een ware belevenis.

's Ochtends hebben we de douaneman weer bij zijn grenspost in een stoel gezet, want hij kon niet meer op zijn benen staan. Hij zal zijn roes wel hebben uitgeslapen, we waren de eerste buitenlanders sinds maanden.

Als ontwikkelingswerker had ik (denk ik) twee goeie producten afgeleverd, een bijdrage aan de gewenste meerdimensionale (voorbeeld) planning, maar wat daarmee is gebeurd weten we niet. Die dorpsplanning was ongetwijfeld veel te kleinschalig want de bevolkingsgroei was enorm. In plaats van een planning voor een verdubbeling van de bevolking in 10 jaar had het een planning moeten zijn voor een vijfvoudige bevolking in vijftien jaar, want de migratie uit de *bush* naar de dorpen was erg sterk. Als tweede product een paar dozijn FTC-gebouwen neergezet. Daarmee honderden mensen aan het werk gehouden. Wel zo ongeveer een Landrover half versleten met het aantal kms die ik aflegde.

Als avonturier had ik 's nachts bij volle maan gejaagd in de bush ten zuiden van Mukumbi, met een James Bond Beretta en de Zambianen met pijl en boog; niets geschoten. Naar een paar fantastische gameparken geweest met voetsafari's waar de meeste Nederlanders nog niet eens van konden dromen. Ook natuurlijk een paar maal naar de Victoriawatervallen geweest. Bij de Kariba stuwdam met meer geweest en naar Rhodesië. Op een moment een planning gemaakt om vanaf Balovale met een vlot van vier lege oliedrums een stuk van de Zambezij af te zakken tussen de Hippo's (dat was toch te link en je kon de eerste 200 km niet aan wal).

Een door de dorpelingen gevangen vleermuis als huisdier gehad en gevoed met kakkerlakken; tot ontzag van de dorpelingen een *puff adder* opgegeten; in het regenseizoen een rivier overgezwommen, om een kano aan de overkant op te halen, omdat de brug kapot was; daarna vertelde ze aan de overkant dat er krokodillen zaten, en nog zowat. Geen spijt van gehad.

Deze ervaring in Zambia resulteerde in een verdere carrière die me naar verschillende ontwikkelingslanden bracht zoals die toen heetten. De Afrikanen hadden echter al 100.000 jaar in evenwicht met de natuur geleefd, maar met de komst van de ontdekkingsreizigers, de kolonialisten en landje-bezetteren, slavenhandel, mijnen exploiteren, hardhout export, auto's, wegeaanleg, geld, radio's, batterijen, horloges, zak- en petroleumlampen en vele andere luxeartikelen die de koloniale bezetters meebrachten, verstoorden het wenspatroon en introduceerden ze steeds verder de afhankelijkheid van geld en inkomen. Het mooiste wat de gemiddelde Zambiaan dacht te bereiken was een vaste baan als overheidsambtenaar in een kantoor.

De grootste verstoring was echter de religieuze import die ze een ander levenspatroon en cultuur opdroeg door aan een kant gezondheidszorg te brengen, maar ze tegelijkertijd van alles te verbieden. De resulterende sterke bevolkingsgroei liep niet in pas met de educatieve ontwikkeling of de noodzakelijke economische ontwikkeling. Voor het Westen was Zambia extreem dun bevolkt, terwijl in de bush en in de steden al sprake was van overbevolking, vanwege het feit dat men niet meer aan de elementaire levensbehoeften kon voldoen. De combinatie van een religieus geforceerde bevolkingsgroei met een ontvolking in de rurale gebieden door de vertrekkende jeugd, vereiste een totaal nieuwe sociale en economische aanpak. Of ze wilden of niet, de mijnbouw ten gevolge van de koper schaarste, de ontginning van de bossen, een op geldeconomie gebaseerd productie- en consumptiesysteem werd ze opgedrongen. Daar viel niet meer uit te ontsnappen.
